

OM FORHOLDET MELLEM DET »LOGISKE« OG DET »HISTORISKE« I MARX' KRITIK AF DEN POLITISKE ØKONOMI

Hans-Georg Backhaus:

Marx talte som bekendt flere gange om, at han havde udviklet en specifik »analysemetode«, som for første gang blev »anvendt på økonomiske problemer« af ham¹. Som følge af dens oprindelse kendetegner Marx den på dobbelt måde, idet han på den ene side tilslutter sig karakteriseringen af den som »hele den engelske skoles deduktive metode«, men på den anden side fører dens »almene bevægelsesformer« tilbage til Hegel.

Allerede i 1857 fattede han den plan, »at gøre det rationelle i den metode som Hegel havde opdaget, tilgængeligt for almindelige mennesker på et par trykark« (B, 79). Formodentlig har han alligevel aldrig bragt en sådan plan til udførelse. 26 år senere, få dage efter Marx' død, søger Engels åbenbart forgæves i hans efterladte papirer efter en systematisk fremstilling af det, som Marx kaldte sin »dialektiske udviklingsmetode« (B, 142). »I morgen får jeg endelig tid til at vie et par timer til at kigge alle manuskripterne igennem, som Mohren har efterladt os. Det drejer sig først og fremmest om et udkast om dialektik, som han altid gerne ville lave. Men han har altid hemmeligholdt for os, hvor langt han var med sit arbejde« (B, 277).

Ud fra disse to citater kan man nu gøre sig følgende formodninger om sagen: 1. Marx var ikke blot sikker på at have udviklet en særegen metode; han var åbenlyst også af den mening, at metoden som sådan kan tematiseres, således at »formen« for de økonomiske kategoriers »udvikling« indenfor visse grænser kan fremstilles uafhængig af sit indhold. 2. Marx opgav nok aldrig denne plan om en systematisk udarbejdelse af sin metode. 3. Når han i et tidsrum på 26 år »bestandig ønskede at lave udkastet om dialektikken«, men aldrig fik det gennemført, så er det nærliggende at formode, at der må have optrådt bestemte teoretiske vanskeligheder under hans forsøg på at fixere sine metodologiske forestillinger. 4. Engels var ikke underrettet om udviklingsstadiet i et arbejde,

1. K1, s. 31.

der forekom ham så vigtigt, at det interesserede ham mere end de manuskripter til 2. og 3. bind af Kapitalen der var indeholdt i de efterladte papirer. 5. Engels, medgrundlæggeren af »den videnskabelige socialisme« var åbenbart ikke den opgave voksen, nu alene at genoptage det arbejde, som han tildelte en så usædvanlig stor betydning.

Så meget desto mere interesseret må man nu kaste sig over spørgsmålet om, hvorledes marxismens teoretikere efter Engels' død, altså i et tidsrum på mere end 80 år, har klaret opgaven at udarbejde det »rationelle« i den hegelske metode og generelt at karakterisere det væsentlige i Kapitalens grundlæggende metodologiske forestillinger.

Inden for denne litteratur dominerede længe en stadig indflydelsesrig retning, som glat væk stillede spørgsmålstejn ved, om Marx havde udviklet en metode, der overhovedet kunne adskilles fra den »engelske skoles deduktive metode« og ydermere fra den værditeoretisk orienterede nationaløkonomi. Denne form for Kapitalreception, som næsten udelukkende har fortalere blandt marxistiske økonomer, kan i Marx' forstand beskrives som »økonomistisk« (Z, 42) og inden for den analytiske videnskabsteori som »modelplatonistisk«. De marxistiske teoretikere, som derimod tilskriver Marx en selvstændig metode, skændes imidlertid såvel om indholdet som om, i hvilket omfang almene udsagn om denne metode er mulige. Forskellene omkring metodens indhold drejer sig først og fremmest om, hvorledes forholdet mellem det »logiske« og det »historiske« skal bestemmes. Her drejer det sig om spørgsmålet, hvorvidt varens »udvikling« til penge og pengenes til kapital, af Marx konciperes i en »logisk-historisk« eller blot »logisk« forstand. Svarende hertil kan man skelne mellem en »logisk-historisk« og en »logisk« tolkning af Kapitalen. Denne interne marxistiske modsætning træder særlig tydeligt frem i de modstridende tolkninger af den i første kapitel i Kapitalen indeholdte »udvikling« af værdiformen, altså pengenes dannelse.

Værditeoriens status hos F. Engels

Den aktuelle, »logisk-historiske« udlægning af den ældre ortodoksi, der næsten kun fremsættes i marxistisk-leninistiske lærebøger i politisk økonomi, kan først og fremmest støtte sig på to Engels-tekster. Det drejer sig for det første om anmeldelsen af Marx' skrift »Til kritikken af den politiske økonomi« fra 1859 og for det andet om den ældre Engels' bidrag til 3. bind af Kapitalen nemlig »Forordet fra 1894« og »Supplement og Efterskrift« fra 1895.

Vi skal straks se, at anmeldelsen desuden indeholder en sætning, der bekræfter den »logiske« tolkning; men de generelle overvejelser over den

marxske økonomi-analyses »metode« begunstiger utvivlsomt den »logisk historiske« tolkning. Således først og fremmest sætningen: »Den logiske fremgangsmåde ... er i virkeligheden ikke andet end den historiske, blot afklædt den historiske form og de forstyrrende tilfældigheder«. (MEW 13,475). I forordet til 3. bind hedder det krystalklart, at »Marx i begyndelsen af første bog går ud fra den simple vareproduktion som sin historiske forudsætning«. (K3, 20).

I »Supplementet« bliver det nu tydeligt, at der eksisterer en umiddelbar sammenhæng mellem anmeldelsen fra 1859 og den ældre Engels' overvejelser over »en simpel vareproduktion«. I sin diskussion med Sombart og Schmidt om værdibegrebets logiske status vender den gamle tanke nemlig tilbage, at det »ikke kun drejer sig om en rent logisk proces, men derimod om en historisk proces og dennes forklarende genspejling i tanken, den logiske forfølgelse af dens indre sammenhæng« (K3, 905). Anmeldelsen har imidlertid endnu ikke lagt sig fast på en »logisk-historisk« karakterisering af Marx' værditeori som en teori om den »simple vareproduktion«. Tværtimod. Dens iøjnefaldende kendetegn er netop, at der fra entydigheden i den »logisk-historiske« karakterisering af metoden i almindelighed endnu ikke trækkes klare konsekvenser for bestemmelsen af værditeoriens metodologiske status: Engels vakler mellem en »logisk« og en »logisk-historisk« karakterisering af Marx' værditeori. Således bliver det værditeoretiske grundbegreb ét sted bestemt rent »logisk«: »Betragter vi nu varen ud fra dens forskellige sider, vel at mærke varen, som den har udviklet sig fuldstændigt, og ikke som den møj-sommeligt udvikler sig i den naturgroede byttehandel mellem to oprindelige fællesskaber, så fremstiller den sig for os både under synsvinklen brugsværdi og bytteværdi.« (Mew 13, 476).

Imidlertid giver Engels på den forudgående side en modsat, nemlig en »logisk-historisk« bestemmelse: »Vi går i denne metode ud fra det første og mest simple forhold som foreligger for os historisk, faktisk ... Den politiske økonomi begynder med varen, med det moment, hvor produkter – det være sig fra enkeltpersoner eller fra naturgroede fællesskaber – udveksles mod hinanden«.

Sekundærlitteraturen omkring Marx' og Engels' politiske økonomi har indtil nu hverken fået fat i denne elementære modsigelse i anmeldelsen fra 1859, eller i den kendsgerning at Engels i visse sammenhænge har fjernet denne modsigelse ved at gå imod en »logisk-historisk« bestemmelse af metoden og gå ind for en entydig »logisk« karakterisering af de værditeoretiske kategorier f.eks. i kritikken af Dühring. Dühring havde nemlig forsøgt at kritisere de »dialektisk-historiske« konstruktioner, som indgår i »begrebernes og historiens metamorfosespil« som »rodede begreber«, »som skulle være halvt logiske

og halvt historiske, men som i virkeligheden kun er bastarder af en historisk og logisk fantasiverden«. ²

Engels' replik udmærkede sig ved sin ekstrem polemiske karakter. Hans usikkerhed ytrede sig imidlertid først og fremmest derigennem, at han få sider forud som sagt fornægtede sin egen »logisk-historiske« position, som han havde forfægtet i anmeldelsen fra 1859, og som han igen skulle tage op i 1894. Han indvender nemlig imod Dühring: »at der i hele Kapitalens afsnit om varen ikke forekommer den ringeste antydning af, om eller i hvilken udstrækning Marx opfatter denne teori om vareværdierne som anvendelig også på andre samfundsformer.« (A, 184).

17 år senere glemmer Engels igen denne »logiske« bestemmelse af værditeorien og reviderer sin position nok en gang. Han gentager ganske vist ikke i »Supplementet« sin opfattelse fra 1859 uforandret, men fremsætter den derimod i mere konsekvent form, rensat for modsigelserne fra dengang: I overensstemmelse med sin »logisk-historiske« bestemmelse af metoden foretager han i 1894, med sin tolkning af første kapitel i Kapitalen som teori om den simple vareproduktion, nu blot i entydig form en »logisk-historisk« indplacering af Marx' værditeori.

Engels er imidlertid ikke tilfredsstillet med denne almene karakterisering af det første kapitel. Han udvikler selv nogle overvejelser over »varebyttet« i middelalderen, altså den »simple vareproduktion«; det ser ud til, at han sågar vil relatere disse overvejelser til udvekslingsforholdene i en tid, »som ligger før al skreven historie ... måske sekstusinde år før vor tidsregning« (K 3, 909), altså til »varebyttet« i en *præmonetær naturaløkonomi*. Engels stiller sig nemlig spørgsmålet, hvorledes bønder og håndværkere havde kunnet bytte deres produkter på anden måde »end i forhold til det dertil anvendte arbejde?«

»Dengang var den på disse produkter anvendte arbejdstid den eneste egnede målestok for den kvantitative bestemmelse af de byttede størrelse; dengang var der overhovedet ikke andre mulige. Eller tror man, at bonden og håndværkeren ville være så dumme, at give produktet af den enes 10 timers arbejde væk for produktet af den andens ene time?« Han spørger sig derfor også på hvilken måde »man kunne beregne arbejdskvantummet, som var målestok for byttet«. Og hvordan det kunne ske »ovenikøbet hos folk som ikke kunne regne?« (K 3, 907 f).

Det ligger lige for, at disse overvejelser set i forhold til, hvordan de er fremkommet, næppe adskiller sig fra lignende konstruktioner i den gængse økonomiteori. M. Mauss kritiserer denne økonomiteori med følgende lapidariske konstatering: »Gennemtrængt af moderne forestillinger tenderer den til aprio-

2. Citeret efter F. Engels, Anti-Dühring, A, s. 187.

riforestillinger om udviklingen³ og økonomen v. Gottl-Ottlilienfeld beskriver konstruktioner af den art som »den traditionelle værditeoris fabuleringen over »urbyttet og urprisen«⁴.

Engels' »apriori-forestillinger«, som vil kunne påvises at være rene »fabuleringer« – men først og fremmest den ovenud mærkværdige forvandling af hans egen opfattelse, – fremkalder en lang række spørgsmål; såvel saglige (sachlich) som filologisk-tolkningsmæssige. I første omgang skal der i al korthed henvises til, at Engels' »aprioriforestillinger« ikke formår at holde stand imod seriøse etnologiske undersøgelser. M. Godeliers undersøgelse over byttehandlen i primitive samfund kommer efter min opfattelse på overbevisende måde til følgende resultat:

»Byttet udspiller sig på et niveau, som samtidig udtrykker behovet og arbejdsanvendelsen ..., men arbejdet synes her at spille en sekundær rolle; det definerer nærmest en art minimum, som byttekursen ikke må gå under, mens behovet, produkternes knaphed, nærmest definerer en maximalgrænse, som kursen kan nå«⁵.

Langt vanskeligere end at svare på spørgsmålet om den saglige korrekthed i teorien om den simple vareproduktion, er det at besvare spørgsmålet om dens genese og dens tolkningsmæssige konsistens. Man kunne sågar ytre en vis tvivl om Engels med sine aprioristiske overvejelser i »Supplementet« i fuldt alvor havde til hensigt at give en egentlig tolkning af det første kapitel i Kapitalen, som han jo udtrykkeligt, ikke i »Supplementet«, men i Forordet til 3. bind, havde klassificeret som teorien om den simple vareproduktion. Det kan i hvert tilfælde ikke helt udelukkes, at han i »Supplementet« egentlig ikke havde til hensigt at tolke konstruktionen af det første kapitel, men snarere at udvide det med nogle tilsyneladende ganske plausible overvejelser. Hvis de historicistiske fablerier omkring urpris og urbytte faktisk var blevet konciperet som en tolkning af den marxiske vareanalyse, så ville man nemlig være nødt til at lave den ret usandsynlige antagelse, at den ældre Engels håbløst havde misforstået Marx' intentioner.

Den i de marxistisk-leninistiske publikationer dominerende »logiskhistoriske« tolkning af den ældre ortodoksi synes ganske vist ikke at have nogle skrupler over, om konstruktionen af første kapitel lader sig tolke meningsfuldt ud fra Engel's overvejelser i »Supplementet«.

For forfatterne fra SUKPs centralkomites partihøjskole fremstår betydningen af disse konstruktioner i deres lærebog i politisk økonomi således: Marx forfølger i 1. kapitel »byttets udvikling fra dets første tilfældige former til

3. M. Mauss, Die Gabe, Frankfurt am Main 1968, s. 83.

4. F. v. Gottl-Ottlilienfeld, Die wirtschaftliche Dimension – Eine Abrechnung mit der sterbende Wertlehre, Jena 1923, s. 47.

5. M. Godelier, Ökonomische Anthropologie, Reinbek 1973, s. 2.

den proces, hvor vareproduktionen forløber formidlet af pengene«. Han har til dette »almengjort«, som det hedder, »et omfangsrigt historisk materiale« – »for at udforske byttets udvikling«. Den 'simple eller tilfældige værdiform' forstås så således: »En sæk korn blev byttet mod et får og lige så tilfældigt en stenkøbe mod en halskæde osv. ... Byttet selv – ligestillingen af korn og får – blev netop muligt, fordi såvel det ene som det andet er produkter af menneskeligt arbejde ... Kvægopdrætternes konkrete arbejde blev middel til at udtrykke det almene menneskelige abstrakte arbejde ... Det konkrete arbejde blev i bytteprocessen det abstrakte arbejdes fremtrædelsesform«⁶.

De »logisk-historiske« tolkninger absurditet er her altfor åbenbar. Det er nemlig helt umuligt at se, hvilken mening der er i sætningen, at kvægopdrætternes konkrete arbejde gælder for agerbonden som »fremtrædelsesform« for den abstrakte karakter af hans eget arbejde, og at brugsværdien »får« gælder som »fremtrædelsesform« for værdien af hans eget produkt, »kornet«.

Der er da heller intet steds blevet gjort forsøg på ved hjælp af Marx' lære om ækvivalentformens tre ejendommeligheder, at fortolke adfærdsmønstret hos archaiske kvægavlere og agerbrugere, der er beherskede af magiske forestillinger. Heller ikke Engels har noget sted påstået sådanne meningsløshed. Engels er derimod umiddelbart ansvarlig for en anden påstand i den »logisk-historiske« fortolkning, der er fuldstændig grebet ud af den blå luft:

»Analysen af værdiformernes væsen og deres udvikling har Marx udarbejdet på grundlag af et omfangsrigt dokumentationsmateriale og har dermed samtidig opdaget årsagerne, der førte til pengenes tilblivelse. K. Marx efterviste den historiske udvikling af følgende fire værdiformer ...«⁷.

Vi skal endnu engang bemærke, at denne legende helt enkelt hviler på et elementært ukendskab til de relevante etnologiske og arkæologiske kendsgerninger for en undersøgelse om pengenes tilblivelse. Marx selv konstaterede manglen på undersøgelser fra »kritiske opdagelsesrejsende« (Z, 64). Allerede en flygtig læsning viser da også, at der i ingen af de forskellige affatninger af værditeorien er blevet indarbejdet bemærkelsesværdige historiske kendsgerninger, for slet ikke at tale om et »omfangsrigt dokumentationsmateriale«. Induktionstesen er uholdbar.

Det abstrakte arbejde som subjektivt mål?

For de logisk-historiske receptions måder af Marx' værditeori, der hviler på Engels' »Supplement«, er det en karakteristisk påstand, at Marx har konciperet

6. Politische Ökonomie, bd. 1, Berlin DDR 1976, s. 194ff.

7. Ökonomische Lexikon, Berlin DDR, 1970, stikord: Wertformen, s. 11.

det abstakte arbejde som et *subjektivt* mål, der for stenalderens producenter overhovedet først har muliggjort »ligesætningen« af stenøkse og halskæde, korn og får, som forudsætning for byttehandelen.

»Under bestemte betingelser er værdien subjektiv målelig i arbejdstiden, som Engels' bemærkning viser ... I Engels' eksempel (og i Marx' abstraktion) består hele samfundet først kun af to eller ganske få vareproducenter. Dermed bliver værdiens væsen forklaret ... Marx abstraherer i første omgang fra pengene, således at det simpleste bytteforhold bliver genstand for hans undersøgelse, nemlig varebyttet mellem to simple vareproducenter«⁸. »Menneskene sammenligner ved byttet af varerne disse med hinanden efter mængden af det arbejde, der er krystalliseret i dem. Uden at det bliver dem bevidst ... abstraherer de derved fra det konkrete arbejdes særegenheder, sætter de et arbejde lig et andet. Hvad de sammenligner er ikke mere arbejde i dets konkrete skikkelse, men forskelsløst, ens abstrakt arbejde. Ved denne sammenligning tæller kun, at hvert arbejde er forbrug af muskler, nerver og hjerne ... Men de siger det ikke og ved det som regel heller ikke. De lader varerne tale til hinanden«⁹. »Thi kun som abstrakt arbejde er de mange forskellige privatarbejder kvalitativt ens og således sammenlignelige og dermed byttelige«¹⁰. Det er sikkert ingen tilfældighed, når der i sammenhæng med sådanne overvejelser bliver anvendt det subjektivistiske begreb »værdi«: »Dette almene forbrug af menneskelig arbejdskraft drages ind til værdi (!!) af de forskellige produkter«¹¹.

Følger man disse fortolkere, så skulle Marx have kunnet finde ud af alt dette på grundlag af en ren gennemtænkning af 'urfiskernes og urjægerens' bytteakter i hine, 'præadamitiske tider'. Det må imidlertid forblive temmelig gådefuldt, hvordan disse stenalderproducenter har kunnet bære sig ad med bevidstløst at foretage abstraktioner, sammenligninger og ligestillen; handlinger der overhovedet kun kan udføres som bevidste akter.

Marx påberåbte sig som bekendt: »Det bedste i min bog er 1. (derpå beror *al* forståelse af facts) *arbejdets dobbeltkarakter*, der fremhæves straks i *første* kapitel ...« (B, 144), altså afdækningen af kategorien 'abstrakt arbejde'. Men hvis man følger den ældre ortodoksis Marxforståelse, så måtte han her have begået en stor fejltagelse. Ved at indføre termen 'abstrakt arbejde' og ved at påstå, at urfiskerens og urjægerens umiddelbare byttehandel forudsatte arbejdet

8. H. Sonntag Über den Doppelcharakter der warenproduzierenden Arbeit, I: Wirtschaftswissenschaft, Jg. 1962, Berlin DDR, s. 876f.

9. G. Marischkat, Ware und Wert, Wirtschaftswissenschaft, Jg. 1972, s. 1531 og 1533.

10. K. Neelsen, Ware und Geld, Berlin DDR, 1973, s. 37.

11. *ibid.* s. 25.

som målestok for de ellers inkommensurable brugsværdier, ville Marx overhovedet ikke have gjort andet end – med nye termer og med en ny, men helt forskruet, bevisførelse – at gentage den gammelkendte påstand fra den klassiske økonomi: Urjægere og urfiskere formåede ikke at bytte deres produkter, fordi deres brugsværdiers inkommensurabilitet udelukkende en sammenligning og ligestillen. En skønne dag fik de dog det lykkelige indfald at kunne abstrahere fra varelegemernes brugsværdi og deres eget arbejdes konkrete karakter. De finder da som et fælles tredje for de i sig selv inkommensurable fisk og dyr disses egenskab som arbejdsprodukter, således at det hidtil mislykkede bytte nu endelig kan finde sted.

Som man ser, kan man aflede de mest afsindige konsekvenser af den receptions måde, der endnu i dag dominerer sovjetmarxismen omkring netop de bestemmelser, som Marx selv forstod som »det bedste« i Kapitalens 1. bind. Det må sågar formodes, at ud fra Marx' grundbegreber, har hans tilhængere overvejende associeret afsindige forestillinger af denne art. Denne formodning synes rimelig af den grund, at selv Engels øjensynlig ikke særlig godt vidste, hvad han skulle gøre med disse begreber, og at det i den marxistiske litteratur mig bekendt ingen steder er blevet påvist, hvorledes begreberne 'abstrakt arbejde', 'ligestillen', og 'værdimål' lader sig anvende og begrunde meningsfuldt.

Værdiformen

Det samme gælder for læren om værdiformen. Denne gælder for Marx som »den vanskeligste, fordi det er den mest abstrakte del af den politiske økonomi« (B, 96) og som »afgørende for hele bogen« (B, 137). Marx gjorde nemlig med denne lære krav på, at have udarbejdet løsningen på et problem, som »menneskeånden forgæves har søgt at udforske i mere end 2000 år« (K1, 12). Marx tænkte åbenbart på det, som han flere gange har kaldt »pengegåden« eller det »gådefulde ved ækvivalentformen«. I 3. bind fremhæver han i overensstemmelse hermed på et sted, hvor konkurrencen og markedspriserne undersøges, at det 1. kapitel i 1. bind – nemlig den fra markedspriserne abstraherende analyse af varernes værdi – vedblivende er »vigtigt som grundlag« fordi »pengene kun kan udvikles begrebsligt af dette fundament og prisen i følge sit almene begreb i første omgang kun er værdien i pengeform« (K3, 203). Marx ser således betydningen af værditeorien i 1. bind først og fremmest deri, at den begrunder et bestemt penge- og prisbegreb.

Læren om værdiens »form« er fuldstændig blevet ignoreret af den 'økonomistiske' eller 'modelplatonistiske' retning indenfor den marxistiske sekun-

dærlitteratur såvel som af den akademiske Marx-kritik, og er kun blevet fremstillet på en overfladisk og tankeløs måde af de »logiskhistoriske« forfolkere på samme måde som læren om værdiens substans: Marx skulle med denne lære have villet påvise pengenes historiske karakter.

Denne påvisning, – altså den trivielle og strengt taget tautologiske konstatering, at pengene vil forsvinde med ophævelsen af markedet – havde nu godt nok ikke behøvet sådanne subtile analyser, om hvilke Marx selv indrømmede, at man ville »kunne anklage« dem for deres »vanskelige forståelighed« (K1, 12).

Egentligt drejer det sig slet ikke først og fremmest om pengenes historiske karakter, men om udviklingen af det, som Marx kaldte »cirkulationens almene begreb« (R, 102), nemlig for det første om prisernes »almene begreb« til forskel fra »forestillinger om priserne« (K3, 870) og for det andet om »penge« i egentlig forstand til forskel fra »pengetegn« (K1, 142) på den ene side og på den anden side »kredittegn« (K3, 417) eller »forskellige former for cirkulerende kredit« (K3, 621). Kategorierne i »cirkulationen« skal imidlertid også adskilles fra bestemmelserne om »byttehandlen« eller det »umiddelbare produktbytte« (K1, 126). Således kritiserer Marx J. Mill, for at han »forvandler cirkulationen til byttehandel, men atter smugler kategorier lånt fra cirkulationen ind i byttehandlen« (T 3, 84) og formulerer overfor T. Hodgskin det kritiske spørgsmål: »hvad forstår De, om jeg må bede, ved køb og salg« (Z, 37) – nemlig til forskel fra bytte.

Ligesom han vil vide, »hvad pris overhovedet er« (K3, 872) spørger Marx generelt om de økonomiske kategoriers væsen »overhovedet«. Sin kritik af Proudhon kan han derfor sammenfatte i spørgsmålet: »Hvad er det, der forbliver gådefuldt for ham? Kategorierne: Køb, pris, afhænde genstande ...« (K3, 359). Ricardo bliver kritiseret, fordi for ham er »formen som sådan, netop fordi den er naturlig, ligegyldig ... selve byttets bestemte økonomiske former (spiller) overhovedet ikke nogen rolle i hans økonomi ... Derfor også hans svaghed i den egentlige lære om selve pengene« (R, 236f). Hans »forkerte opfattelse af pengene« hviler på, »at han overhovedet kun har den kvantitative bestemmelse af bytteværdien for øje« (T2, 155).

Marx har som bekendt karakteriseret sin »økonomiske teori« som en »kritik af de økonomiske kategorier« (B, 80) og har netop også forstået den klassiske arbejdsværditeori som objekt for denne kritik. Men hvis Marx' kritik nu overhovedet ikke er blevet forstået eller i hvert fald kun ganske overfladisk, så skyldes det formodentligt ikke mindst, at Marx selv ikke klart nok har formået at udarbejde intentionen og fremgangsmåden i sin kritik af den klassiske værditeori.

Disse mangler lader sig netop tydeliggøre ud fra den passage i Kapitalen, hvor forskellen mellem Marx' og den klassiske værditeori udtrykkeligt bliver betonet. Den klassiske teori bliver kritiseret, fordi »den har aldrig så meget som stillet det spørgsmål, hvorfor dette indhold antager denne form, hvorfor altså arbejdet fremstiller sig *i værdi* ...« (K1, 95).

Kun det første spørgsmål er blevet diskuteret i en del af den marxistiske litteratur, mens meningen med det andet spørgsmål, dets forskellighed fra det første, er forblevet helt igennem fremmed for litteraturen. Men også det første spørgsmål bliver overvejende diskuteret ret overfladisk i den aktuelle litteratur.

Hvorfor antager dette indhold denne form?

Det første spørgsmål betoner forskellen mellem værdiens indhold og form, men implicerer den påstand, at der tilkommer denne form en historisk karakter. Gennem »formen« bliver den borgerlige produktionsmåde »karakteriseret som en særlig art samfundsmæssig produktion og dermed samtidig som historisk«. Dette aspekt af værdiformanalysen har den marxistiske litteratur da også for øje, hvis den overhovedet forholder sig til Marx' spørgsmål, »hvorfor dette indhold antager en bestemt form«. Tit overses det endog, at med denne problemstilling er 'formens' praktiske ophævelighed, det vil sige den mulige realisering af en arbejdstidsregulering, blevet forudsat. Spørgsmålet hvorfor »dette indhold antager denne form« er åbenbart kun meningsfyldt i det tilfælde, hvor indholdet principielt netop ikke behøver at antage denne form, når altså arbejdet kan udtrykkes som arbejde, d.v.s. når værdiregningen lader sig substituere med en arbejdstidsregning.

Tesen, at 'formen' besidder en historisk karakter stammer i øvrigt fra Engels, der på sin side har hentet den fra den venstrericardianske teori. Engels henviser til, at han »allerede har fremsat den i 1844«. Dens »videnskabelige begrundelse« er imidlertid »først blevet mulig gennem Marx' Kapital« (A, 289). Det er åbenlyst, at Engels her må have tænkt på værdiformanalysen og ganske specielt på tesen, at pengeformen lader sig føre tilbage til modsætningen mellem privat og samfundsmæssigt arbejde.

Man ser altså, at værdiform-analysens historiske udsagnskraft kun »begrunder« en tese, som stammer fra andre forfattere, og at de marxistiske fortolkninger følgelig kun har beskæftiget sig med den mindst originale del af Marx' formanalyse.

Ved første blik synes dette så meget desto mere besynderligt, fordi Marx i kommentarerne til sine to problemstillinger selv henviser til det mest originale ved værdiform-analysen, nemlig det pengeteoretiske aspekt. »Man fin-

der derfor hos økonomer, som har ganske samme opfattelse af arbejdstiden som mål for værdistørrelsen de mest forvirrende og modsigende forestillinger om penge, d.v.s. om det almene ækvivalents færdige skikkelse. Dette træder slående frem, f.eks. ved behandlingen af bankvæsenet, hvor man ikke kommer nogen vegne med de banale definitioner af pengene« (K1, 95 note 32).

De økonomer, der er enige om værdistørrelsens mål, er tilhængere af den klassiske arbejdsværditeori, som de kombinerer med de mest »modsigende« pengeteorier: Currency-skolens kvantitetsteori og Banking-skolens modteori.* Marx ser årsagen til denne strid deri, at de ignorerer det »specifikke ved værdiformen«, at de har »overset« det. Først det næste spørgsmål, – hvorfor de økonomer, der er enige om værditeorien, men strides om pengeteorien har »overset« værdiformen – fører ham til form-problematikkens historiske aspekt. Det synes derfor som om det historiske aspekt har en sekundær betydning i systematisk forstand, og at form-analysen primært skal forstås som forsøget på at begrunde en bestemt pengeteori. Betænker man desuden, at formanalysen udtrykkeligt tildeles opgaven at løse »pengegåden« d.v.s. pengeteoriens aporier, så bliver dens primære bestemmelse åbenlys, nemlig at skulle overvinde den adskillelse, som karakteriserer både den traditionelle og aktuelle økonomis pengeteori, nemlig adskillelsen i en præmonetær værditeori og en værditeoretisk indifferent pengeteori. Marx' værdiformanalyse måtte så i sin funktion som »kritik af de økonomiske kategorier« samtidig tolkes som en *kritik af præmonetære værditeorier* og de hertil svarende pengeteorier. Det ville først og fremmest være en konsekvens af den »logiske« interpretation at udarbejde dobbeltkarakteren i Marx' værditeori: Den er både en kritik af præmonetære værditeorier og gennem denne kritik en begrundelse for en ny pengeteori. En sådan fortolkning forudsætter imidlertid en entydig mening i Marx' værditeori. For så vidt der er gode grunde til at betvivle denne entydighed, må det igen afprøves, om dette udkast til en ny værditeori bedre lader sig gennemføre som kritisk rekonstruktion og transformation end som interpretation af bestemte elementer i Marx' værditeori.

Det første spørgsmål, d.v.s. formuleringen: Hvorfor dette indhold antager denne form, er paradoksalt nok kun blevet reciperet partielt af den del af de

* *Banking-teori*: »Pengeteori, iflg. hvilken omløb af banknoter ikke udløser nogen inflationistiske tendenser, fordi disse noter næsten permanent befinder sig i handelskredsløb, således at en 100% gulddækning ikke er påkrævet. Herom den valutateoretiske strid med Currency-teorien.«

Currency-teori: »En pengeteori som blev repræsenteret af engelske økonomer (Currency school) og også af Ricardo i det 19. årh. og som til forskel fra Banking-teorien krævede fuld banknotedækning. Banknoterne ville virke som kontante penge og (iflg. Ricardos kvantitetsteori for pengene) påvirke et lands prisniveau gennem deres mængde. Currency-teorien betragtede kun pengene i deres funktion som cirkulationsmiddel.«

marxistiske fortolkere, som dog i det mindste ansatsvis har beskæftiget sig med Marx' form-analyse og er formodentlig kun blevet stillet p.g.a. sin tilsyneladende plausabilitet. Formuleringen betoner forskellen mellem form og indhold og giver for så vidt ingen anledning til at afprøve de populære forestillinger om »indholdet«, nemlig det samfundsmæssige arbejde. »Formen« synes dette lige så yderligt som ølkruset er det for øllet eller indpakningen for et hvilket som helst »indhold«. Marx har tilsyneladende blot spurgt om, under hvilke betingelser indholdet »antager« sin indpakning, og hvordan det igen kaster den af sig. Det falder overhovedet ikke denne anskuende tænke-måde ind at rejse spørgsmålet i betydningen, hvorledes man egentlig skal forestille sig at denne »antagen« foregår, og hvad det egentlig er, som herved bliver antaget.

Hvorfor fremstiller arbejdet sig i værdi?

Det er derfor heller ingen tilfældighed, at det andet spørgsmål, d.v.s. formuleringen: Hvorfor »arbejdet fremstiller sig i værdi«, aldrig er blevet undersøgt. Dette spørgsmål er i dobbelt forstand irriterende. For det første adskilles her arbejde og værdi, og værdi bliver dermed sat lig med begrebet form eller fremtrædelsesform. For det andet er det her en nærliggende tanke, at arbejdet, altså værdiens »indhold« eller »substans« kun »fremstiller« sig i fordrejet form, og på en vis måde end ikke lader sig tænke uafhængigt af sin »fremtrædelsesform«. Et »indhold«, der må »fremstille« sig eller må »fremtræde«, kan i al fald ikke være tænkt som Noget for-sig-værende, der eksisterer ved siden af og hinsides formen, i hvilken det overhovedet eksisterer for os.

Den anden formulering stiller altså krav om, ikke blot at tænke *forskellen*, men lige så vel *enheden* af form og indhold, altså en modsætningsfuld enhed. Skal det handle om en rationel efterprøvelig formulering og ikke kun om rene metaforer eller sågar om sproglige illusioner, må man kunne vise, hvorledes indholdet fremstiller sig som formens indholdsmæssige bestemthed. Og kun under denne forudsætning er form-analysen overhovedet et meningsfuldt forehavende. Hvis dette Noget ikke kunne tillægges nogen bestemthed, ville det nemlig slet ikke være til at indse, hvad der her skulle analyseres. Form ville forblive et tomt ord.

Når termen »form« er forblevet et tomt ord i den marxistiske teori, må man frem for alt lægge Marx selv det til last. Hans upræcise, men alligevel oplysende formuleringer angående forholdet mellem form og indhold i værdiform-analysen, finder man nemlig ikke i den sidste og tilsyneladende endelige formulering af værditeorien, men i den herfra ganske betydeligt afvigende formulering i 1. kapitel i første-udgaven af »Kapitalen« fra 1867, samt i »Theori-

en über den Mehrwert« og i hans skrift »Zur Kritik der Politischen Ökonomie« fra 1859.

Man finder således oprindeligt den ovenfor citerede fodnote (K1, 95, note 32), der henviser til de pengeteoretiske konsekvenser af en manglende form-analyse, i »Kapitalens« førsteudgave fra 1867. Imidlertid udtrykker den hovedtekst, som noten skal uddybe i første-udgaven, eksplicit den egentlige intention med værdiform-analysen og peger også udtrykkelig på enheden af form og indhold:

»Det afgørende vigtige var imidlertid at afdække den indre nødvendige sammenhæng mellem værdiform, værdisubstans og værdistørrelse, d.v.s. ideelt udtrykt at bevise, at værdiformen udspringer af værdibegrebet.« (E, 240).

En »indre nødvendig« sammenhæng mellem værdiens »substans« og »form« – hvad man så end i detaljer skal forstå herved – forudsætter naturligvis, at også formen er tilgængelig for en indholdsmæssig bestemmelse. I en anden af førsteudgavens fodnoter tales der da også om et »formindhold«: »Det er ikke sært, at økonomerne, helt under indflydelse af stofflige interesser, har overset det relative værdiudtrykks formgehalt, når endog logikere af profession før *Hegel* sågar overså formindholdet i doms- og slutningsparadigmerne« (E, 49, note 20).

Med analysen af »formindholdet« sigtes imidlertid mod to ting. For det første handler det om en væsensdefinition af pris-penge relationen: Pengens »ejendommelige formbestemtheder« skal opfattes »rent«. Denne opgave stiller sig fordi »alle borgerlige forhold fremtræder forgyldte eller forsøvede, som pengeforhold, og pengeformen synes at besidde et uendeligt mangfoldigt indhold, som er den selv fremmed« (Z, 49).

Alt muligt synes at have en »pris« – varer, tjenesteydelser, arbejde, penge, knaphedsgoder og jordstykker – og et større antal omløbsmidler benævnes forskelsløst som penge: Veksler, kreditbeviser, banknoter, statslige papirpenge og guld. Ud af den empiriske mangfoldighed i alle disse »gode«-»penge« – relationer skal nu udsondres en helt specifik relation, som alene i snæver forstand tilkommer bestemmelsen »pris« og »penge«. Ifølge dette citat skal det udredes, hvad der udgør det adækvate »indhold« i »pengeformen« i snæver forstand. Denne problemkreds er allerede blevet berørt i det forudgående.

Imidlertid skulle der også løses op for en anden problematik med analysen af »formindholdet«. Påvisningen af, »at værdiformen udspringer af værdibegrebet« var først og fremmest rettet mod Bailey, den skarpeste kritiker af den klassiske arbejdsværditeori. Bailey's hovedargument kunne man nemlig sammenfatte til den tese, at værdibegrebet udspringer af værdiformen. Marx giver følgende karakteristik af denne position: »Værdibegrebet bliver kun dannet – værdien

derfor kun forvandlet fra blot kvantitative forhold, hvori varerne bliver udvekslet mod hinanden, til noget af dette forhold uafhængigt (hvad der i følge hans (Bailey) mening forvandler varens værdi til noget absolut, til en fra varen adskilt eksisterende skolastisk entity) -, *fordi* der ved siden af varen eksisterer *penge*, og fordi vi er så vant til at betragte varernes værdi, ikke i forhold til hinanden, men som forhold til noget *trede*, som et fra det *umiddelbare* forhold forskelligt tredje forhold. Hos Bailey er det ikke produktets bestemmelse som værdi, der fører til pengedannelsen og som udtrykker sig i *penge*, men det er pengenes eksistens, der fører til fiktionen om værdibegrebet« (T 3, 143f.). For denne forløber for den subjektive værditeori er værdien »intet immanent og absolut ... Det er umuligt ... at udtrykke en vares værdi undtagen gennem en mængde af en hvilken som helst anden vare ... En vares værdi må være dens værdi i et eller andet« (Bailey-citat, T 3, 143f.). Som man ser, formuleres her eksplicit hos Bailey de metodiske grundantagelser, der også gælder for den moderne subjektive værditeori og pengeteori.

Kritik af den subjektive værditeori

Nu har Marx diskuteret så intensivt med disse indvendinger, at man egentlig kun vil være i stand til at begribe især det 1. kapitel i »Kapitalen«, hvis det bliver forstået i sin særegenhed som *metakritik* af Bailey's Ricardo-kritik. Det må ganske vist stemme til eftertanke, at den umiddelbare kritik af Bailey er lykkedes langt mere overbevisende i »Theorien«, end den positive fremstilling af formanalysen i »Kapitalen«.

Bailey og med ham mere eller mindre ureflekteret hele den subjektive værditeori og pengeteori tager nemlig udgangspunkt i følgende grundantagelser: 1. Det må på en eller anden måde være muligt rationelt at ekspliciterer penge i deres egenskab som regneenhed, det være sig konventionalistisk, massepsykologisk eller sågar transcendentalfilosofisk efter Simmels fremgangsmåde. Det drejer sig således som spørgsmålet: »Hvad er et pund« (Z, 65), en dollar, en mark etc.? Hvorledes kommer denne overindividuelle enheds gyldighed til veje? Handler det om en »ideel enhed« eller sågar om »en værdifornemmelse i forhold til omløbsmiddel sammenlignet med varer«? (Z, 65). Uanset hvorledes svaret end falder ud i detaljer, så vil den subjektive økonomis teoremer altid i sidste ende munde ud i det, Marx har kritiseret som doktrinen om det »ideelle værdimål«. 2. Det må kunne vises, at eksistensen af objektive, abstrakte og derfor overindividuelle adderbare »værdivolumener« ud fra den subjektivistisk begrundelige objektive enhed penge lader sig forklare som rent skin: pengenes eksistens fører til værdibegrebets fiktion. 3. Der gås stiltiende ud fra den tilsyneladende selvindlysende forudsætning, at begrebet om den

»objektive bytteværdi« lader sig konstruere modsætningsfrit. Dette begreb og den hertil svarende model for en præmonetær naturalbytteøkonomi er nemlig en væsentlig betingelse for, at pengenes funktion som »alment byttemiddel« kan afledes på subjektivistisk manér. Med begrebet om den »objektive bytteværdi« forudsættes endvidere, at det er muligt at konstruere en bytteproces for *præmonetære varer*, der skal kunne tænkes som en regelmæssig og omfattende foreteelse i modsætning til en diskontinuerlig byttehandel, der kun tilfældigt kommer i stand. 4. Der skelnes ikke kategorielt mellem præmonetært bytte og monetært formidlet bytte (cirkulation), og der skelnes derfor heller ikke mellem kategorierne i den præmonetære værditeori og kategorier i den hertil svarende pengeteori.

Alle fire grundantagelser kritiseres af Marx på en måde, der efter min opfattelse næppe giver plads for nogen overbevisende replik. Dette gælder særligt for Marx' eksemplarisk skarpsindigt gennemførte destruktion af fremstillingerne om den præmonetære, men samtidig omfattende og kontinuerligt gentagne byttehandel, som den subjektivistiske værditeori har konstrueret.

Dette er ikke stedet for en detaljeret fremstilling af Marx' Baileykritik, som er blevet totalt ignoreret af de marxistiske forfattere såvel som af de subjektivistiske eller neopositivistisk¹² orienterede kritikere af den objektive værditeori. Ligesom værdiformsanalysen i *Kapitalen* synes denne kritik at »køre rundt i de rene *spidsfindigheder*.« Men netop i Bailey-kritikken bliver det meget tydeligt, at Marx' »spidsfindigheder« i virkeligheden er den kritiserede litteraturs egne, og formodentlig hidrører fra den paradoksale struktur i sagen selv. Marx tager udgangspunkt i følgende argumentationsmåde hos Bailey, som man også vil kunne genfinde i en moderne lærebog:

»Når en genstands værdi er dens købekraft, så må der være noget tilstede at købe. Værdien betegner altså ikke noget positivt eller noget ved varen sær-egent, men blot den relation, i hvilken to genstande står til hinanden som varer, der kan byttes« (T 3, 138).

Denne formulering synes ganske harmløs. En subjektivistisk økonom vil utvivlsomt ivrigt tilslutte sig den den dag i dag – formodentlig ud fra den overbevisning, at modsætningerne ikke blot i det ricardianske, men netop også i

12. Således er det f.eks. åbenbart helt undsluppet Gunnar Myrdals opmærksomhed, at Baileys argumentation, som han vurderer som en »mesterlig kritik af den ricardianske værdilære«, punkt for punkt er blevet gendrevet af Marx. Jvf. Myrdal: *Das politische Element in der nationalökonomischen Doktrinbildung*, Köln 1963, s. 62. Men selv den marxistiske økonom, Maurice Dobb, der beskæftiger sig temmelig udførligt med Bailey, finder ikke at Marx' Bailey-kritik er nogen omtale værd. se: *Wert- und Verteilungstheorie seit Adam Smith – Eine nationalökonomische Dogmengeschichte*, Frankfurt an Main, 1977.

det marxske værdibegreb træffende kan eftervises med denne argumentation og de følgeslutninger, som kan afledes af den. De begreber, som anvendes i disse sætninger, er ham ret godt *bekendt*, de hører til hans daglige videnskabelige værktøj og bliver ligeså troskyldigt anvendt af ham som af hans marxistiske kolleger.

Marx erstatter nu i sin immanente kritik i første omgang termen »købekraft« med termen »byttekraft«, da pengebegrebet ellers måtte være forudsat, hvilket på dette trin af undersøgelsen netop skal undgås. Derfor spørger Marx efter forskellen mellem begrebet »byttekraft« og »relation«. Han kommer herved til den træffende konstatering, at der er indeholdt en kras modsætning i Baileys værdidefinition:

»Der er her gjort forsøg på at fremstille »objektets« værdi som noget, der hører til det og alligevel blot eksisterer som »relation«. Derfor først ordet *power* (*purchasepower*) og så ordet *relation*« (T3, 139). Hvad Bailey uafledeligt ser bort fra, nemlig noget ved objektet »immanent og absolut«, altså med Marx' ord noget »til objektet hørende«, må han alligevel selv gå ind for. I stedet for »værdi« i absolut forstand taler Bailey eller den moderne teori om »købekraft«, »byttekraft« eller »abstrakt rådighedsmagt«.

Marx undersøger nu videre begrebet »relation« og bruger eksemplet: 1 pund kaffe = 4 pund bomuld. Det fremgår så, at også dette ord, hvis det skal betegne noget meningsfuldt, bliver anvendt på illegitim vis. Det afgørende spørgsmål lyder: »Udtrykker = blot det faktum, at der udveksles? ... Hvad er relationen? Den kvantitet bomuld imod hvilken en kvantitet kaffe udveksles. Man vil ikke kunne tale om en relation, i hvilken den (bomulden) udveksles, men blot om en relation i hvilken den *bliver* eller *er blevet* udvekslet ... Vi må altså også droppe *relationen*, som værende noget kaffen og bomulden *overgribende*, fra disse adskilt« (T 3, 139).

Det kan derfor vises, at Baileys forsøg på subjektivistisk manér at udvikle en adækvat definition af »værdi« løber ind i følgende tautologi:

»Når en genstands værdi er kvantiteten af en anden genstand, som udveksles med den, så betegner værdien altså ikke andet end blot og bart den anden genstands kvantum, som bliver udvekslet med den« (T 3, 140). For Marx er Baileys tankeløsheder ingen tilfældighed, men er det nødvendige resultat af det dilemma, som den subjektivistiske værditeori aldrig klart har fattet, nemlig gabet mellem det individuelle og overindividuelle, det subjektive og objektive, mellem individuel handlen, – dvs. den subjektive værdivurderingsakt – og den objektive kategori, dvs økonomiske enheder, der besidder overindividuel gyldighed. På den ene eller anden måde gentages Baileys fejl da også i de moderne formuleringer af de subjektivistiske værdikonceptioner. Hertil kommer den yderligere vanskelighed, at det vel kun ud fra en dialektisk teori – hvad man så

end i enkeltheder kan forestille sig hermed – er muligt at tænke begrebet om noget i forhold til det enkelte »*overgribende*«.

Men dette, over det enkelte »*overgribende*«, er endvidere indesluttet i det, som danner det egentlige erkendelsesobjekt for enhver værditeori, nemlig i begreberne pris og penge, altså i gode-penge-relationen. Her kommer det frem, at »varer som kan udveksles« (»*commodities*«) til forskel fra »genstande« (»*objects*«) ikke bliver udvekslet i et eller andet tilfældigt forhold, men i et forhold, som gennem et objektivt lighedstegn er forudgivet for den enkelte »byttepartner«. Lighedstegnet udtrykker her ikke blot det faktum, at der udveksles, altså ikke blot en relation, i hvilken kaffe bliver eller blev udvekslet – en relation, som egentlig slet ikke fortjener dette navn – men kaffens bestemte byttelighed.

Denne relations bestemthed – relationen som noget det enkelte »*overgribende*« og ikke som en kendsgerning om det her og nu stedfindende bytte, respektive som et bestemt, men forgangent eller som et fremtidigt, men helt ubestemt (bytte) – kan nu ganske vist kun artikuleres i »forrykt form« (K1, 90): fænomenet pris lader sig kun beskrive sådan, at produkterne som pris »forvandles i guldkvanta«, udelukkende udtrykker »forskellige kvanta af den samme ting« (Z, 54). De er »guldlige«.

»Alle varer udtrykker deres priser i en bestemt sum guld, de er altså kun forestillet guld eller forestillede penge, *repræsentanter for gullet*« (Z, 102). De er ganske vist »kun ideelt« forvandlet »til guld«. Denne »ideelle forvandling« er således »en ligesætten med gullet, der endnu står tilbage at realisere« (Z, 53). Kun som sådanne ideelle kvanta guld, kun i denne »forrykte form« besidder de inhomogene, inkommensurable brugsværdier en intersubjektiv gældende økonomisk dimension, der står over for den enkelte som noget overindividuel, objektivt.

Denne »rene forrykthed« (R, 928) fremtræder umiddelbart sådan, at penge-
ne samtidig »fordobles«: dette naturlige volumen guld er et bestemt volumen af noget andet, nemlig kvantiteten »penge«, men kun for så vidt produkterne allerede er sat som ideelle kvanta guld. Bestemt udvekslelighed, overgribende relation, ligesætten, ideel forvandling, fordobling er altså begreber, der hører sammen. Det rejser det afgørende spørgsmål om pengenes fordobling skal forstås som et primært eller som et afledt fænomen, dvs. som en »fordrejning« af en oprindelig fordobling. Dette spørgsmål kan også stilles sådan, om det »inkommensurable« ved de heterogene brugsværdier bliver gjort »kommensurabelt ved hjælp af pengene« (Z, 52) eller om brugsværdierne »er kommensurable i og for sig« (K1, 109).

Marx er af den opfattelse, at et rationelt begreb om fordobling og kommunerabilitet kun lader sig forstå fra varesiden. Og kun under denne forudsætning

kan der udvindes et rationelt begreb om 'forvandling' eller 'metamorfose': »Varens fordobling i vare og penge« er for Marx ikke blot en teoretisk konstruktion, men en proces, der kan erfares; »deres (varernes) fordobling fremtræder som proces i varernes metamorfose« (T 3, 84).

Væsen og fremtrædelse som metodologisk problem

Uanset hvordan man vurderer mulighederne for en dialektisk værdi- og penge-teori, så må man medgive, at der her for første gang i den økonomiske teori er blevet gjort et forsøg på rationelt at eksplicite de ellers kun metaforisk anvendte termer som 'metamorfose', 'forvandling', 'transformation'. Men man må ganske vist også stille sig det spørgsmål om metaforik-problemet dermed blot er blevet forskudt til et andet niveau, og ér reproduceres som et problem om at kunne eksplicite dialektiske begreber klart og distinkt.

Et sådant spørgsmål er som bekendt blevet rejst ikke blot fra akademisk-økonomisk side, men netop også af marxistiske økonomer og sågar af Otto Bauer og Rosa Luxemburg. Næsten alle er i denne sammenhæng mere eller mindre stiltiende gået ud fra den højst problematiske antagelse, at de dialektiske tænkefigurer ikke tilkommer nogen konstitutiv betydning for den marxiske økonomikritiks væsen.

I centrum af denne omfattende problemkreds står som bekendt kategori-parret væsen og fremtrædelse, hvis anvendelse især er blevet kritiseret af L. Althusser. Diskussionen af værdiformsanalysen gør det derfor nødvendigt i det mindst at berøre enkelte aspekter af dette vigtige metodologiske delproblem.

Hvis Marx faktisk kun havde konstrueret forholdet mellem væsen og fremtrædelse således, som det bliver fremstillet af den marxistiske litteratur, nemlig »som et forhold mellem to niveauer ... et indre og et ydre, hvor det indre bliver sat lig med det rene væsen, og det ydre med fremtrædelsesformen«¹³, så måtte man helt sikkert uden forbehold gøre Althussers kritik til sin egen. Hvis Marx anvendte »fremtrædelse«, »fremtrædelsesform« og »form« som synonyme udtryk så ville det næppe længere være muligt at tage hans værdiformsanalyse alvorligt.

Man må i sådanne diskussioner først og fremmest gå ud fra, at begrebet 'fremtrædelse' egentlig kun lader sig anvende meningsfuldt når to slags forudsætninger er givet: 1) Der må være et Noget for hånden, der på grund af en bestemt beskaffenhed er kvalitativ bestemmelig. En sådan kvalitativ bestemmelighed forudsætter følgelig, at dette Noget besidder en bestemt »gestalt«

13. L. Althusser & E. Balibar, *Das Kapital* lesen, Reinbek 1970, s. 258

eller »form«. Ganske vist kunne det tænkes, at det udelukkende anvendes rent metaforisk, nemlig for så vidt man bruger begrebet 'fremtrædelse' i betydningen hylster, der som sådan er det 'indre' ligeså udvendigt, som en skal, der 'indhylder' og 'tilslører' frugtens kerne.

2) En bestemt overflade kan således kun begribes som 'fremtrædelse' (til forskel fra det blotte hylster) i det tilfælde, hvor et Andet 'fremstiller' sig i den, og fremtrædelsen således omvendt viser hen til et fremtrædende Andet.

Forholdet mellem 'substans' og 'form' mellem væsen og fremtrædelse må således tænkes som en »indre nødvendig sammenhæng«, men det vil sige som en ikke-identitet, der dog også er sin egen modsætning, nemlig identitet. Det er netop væsenet der fremtræder. Væsenet må fremtræde, men sådan som det fremtræder, er det ikke væsenet: det fremtræder i en fordrejet gestalt. Marx kan i denne forstand tale om, at 'fremtrædelsen' eller 'formen' f.eks. »tingslig (sachlich) tilslører de samfundsmæssige forhold mellem privatarbejderne i stedet for at åbenbare dem« (K1, 90). Denne sætning skal ganske vist læses i sammenhæng med den tilsyneladende modstillede: »For disse (vareproducenterne) fremtræder således de samfundsmæssige relationer mellem deres privatarbejder, som det de er ...« (K1, 87). Det er altså et væsentligt kendetegn ved det, der bliver benævnt fremtrædelse, at et Tredie på en paradoksål måde bliver »tilsløret« og dog atter åbenbaret. Nu er det afgørende spørgsmål imidlertid, om disse begreber – hvis oprindelse skyldes det problematiske forsøg på en explikation af metafysiske grundproblemer – kan tilkendes en objektiv betydning inden for området af endelige, nemlig her økonomiske »genstande»? Og hvad er kriteriet for besvarelsen af spørgsmålet, om man kan anvende termerne væsen og fremtrædelse som begreber, til hvilke der korresponderer en objektiv struktur?

Det irriterende består først og fremmest i, at ikke engang de marxistiske økonomer har fulgt efter Marx i forsøget på at beskrive bestemte sagsforhold således, at disse lader sig underordne begrebet 'fremtrædelse'. Stoler man på deres teoretiske udredninger, der her overhovedet ikke adskiller sig fra deres akademiske kollegers, så kan der egentlig kun være tale om at økonomiske fænomener kan bestemmes *kvantitativt*. En kvalitativ bestemmelighed derimod – minimalforudsætningen for at man på meningsfuld måde kan tale om en objektiv beskrivelig »fremtrædelse« – tager de ikke i betragtning. Såvel de marxistiske som de akademiske økonomer står fuldstændig fremmed overfor Marx' grundtanke, at »formerne« selv besidder et »gehalt« (K1, 64), og at prisen som pris og pengene som penge derfor kan danne et selvstændigt objekt for videnskabelige problemstillinger. Det forekommer derfor helt meningsløst, at ville skelne mellem et »rationelt« prisbegreb og et »irrationelt«, samt mellem penge i egentlig betydning og andre omløbsmidler. Formen som form er

intet erkendelsesobjekt, fordi der heller ikke synes at eksistere et realobjekt af denne art. Strengt taget bliver der slet ikke undersøgt »kategorier«, derimod kun enkeltstående bytteakter. Økonomi kan kun tænkes som modelteori og ikke som kategorianalyse.

De videnskabssteoretiske tænkefigurer hos såvel den marxistiske som den neoklassiske og den neo-positivistiske økonomi anerkender kun eksistensen af fysiske, dvs. kausale forhold mellem ting og desuden oversanselige forhold mellem personer, hhv. logiske forhold mellem begreber. Imidlertid anerkender de på ingen måde noget tredje: »sanselige oversanselige ting« (K1, 86) eller ikke-kausale, ikke-fysiske forhold, nemlig »samfundsmæssige forhold mellem tingene«. Dette hænger ganske givet også sammen med, at den »fremtrædelse« af værdien, som af Marx blev kendetegnet som 'varens fetischkarakter' slet ikke er umiddelbar til at iagttage.

Nu er det imidlertid klart, at det saglige indhold i begrebet 'fremtrædelse' afhænger af, om der eksisterer et tilsvarende sagsforhold, som lader sig beskrive objektivt. Enhver må være i stand til på samme eller lignende måde som Marx at beskrive et økonomisk »forhold mellem genstande«, der kun kan tydes som »fremtrædelse« for noget andet. Ellers havde Marx blot beskrevet et fata morgana, men ingen objektiv foreliggende fremtrædelse. Der må altså kunne påvises et »formgehalt« (E, 49, note 20) ved pris og penge.

Man er nødt til lige først at henvise til, at Marx egentlig kun har holdt sig til det gængse vokabular i den akademiske økonomi. Marx' objektsprog er i virkeligheden terminologien i den økonomiske teori på hans tid. Hans »form-analyse« var næsten udelukkende rettet mod visse bestemmelser i den akademiske økonomi – hovedsageligt mod det, han kaldte »begrebsløse plumpe forestillinger« (Z, 139), hvor det for ham drejede sig om »afdækningen« eller »opdagelsen af begrebet« (T 3, 162) i de foreliggende kategorier. De »objektive tankeformer« skulle imidlertid i første omgang fastholdes i deres »forrykthed«, som »sprogparadokser« »der modsagde common sense« (T 3, 135).

Derfor drejer det sig fremfor alt om det, som meget rammende er blevet betegnet som tingenes »økonomiske dimension«, »nemlig noget, der ifølge sit størrelsesmæssige væsen udspringer af økonomien ... der tilkommer jo alle disse objekter på en eller anden måde en længde, eller en vægt, eller en temperatur eller en alder. Nu hæfter der sig slet ikke andet ved disse objekter ifølge deres forhold til økonomien end et karakteristisk tal, i betydningen en gældende størrelse«. Det er »antallet af pengeenheder, som hæfter sig til objektet ... i betydningen det økonomisk karakteristiske tal«, således at »den økonomiske dimensions fakta krydses med de yderst indviklede fakta, der tvinger til at tale om 'penge'«, for såvidt nemlig penge »kun træder ind i verden som den

økonomiske dimensions udtryksmiddel, de to er altså ... tvillingbrødre« for såvidt nemlig »den økonomiske dimension og regne-penge (Zählgeld) gensidigt betinger hinanden«. Væsentlig er det endvidere, at der finder et »omslag« sted, således »at der ud af noget personligt er blevet noget upersonligt, eller bedre overpersonligt«¹⁴. Denne beskrivelse, der stammer fra en modstander af enhver værditeori, altså såvel den subjektive som den objektive, besidder altså den fordel, at der her uhildet formuleres det sagsforhold, som Marx forsøgte at beskrive som 'varens fetischkarakter': Når vi taler om varer eller salgbare goder, er vi nødt til at medtænke det absurde sagsforhold, at der til de sanselige ting »hæfter sig« en så at sige oversanselig egenskab, et karakteristisk tal i betydningen en gældende størrelse, således at det forekommer retfærdiggjort, at tale om en økonomisk »dimension« og ligestille denne med de naturlige 'dimensioner' længde, vægt, temperatur. Uanset uforenelige meningsforskelle om det kvantitative værdiproblem ville Marx i vidt omfang kunne erklære sig indforstået med denne beskrivelse af det, som han ville betegne som værdistrukturens kvalitative beskaffenhed. Her bliver jo klart og tydeligt peget på en realitet sui generis, et særligt realobjekt, som også danner et erkendelsesobjekt af særlig art. Marx ville fremfor alt fremhæve, at der her er blevet erkendt to væsentlige egenskaber ved den »økonomiske dimension« eller værdiformen, nemlig den gensidige betingethed (Korrelativität) mellem vare og penge og den overpersonlige gyldighedskarakter ved dette karakteristiske tal. Han ville alligevel klage over, at analysen af »meningsindholdet« ved den 'økonomiske dimension' blev afbrudt for tidligt, for såvidt nemlig at penge blev forstået på nominalistisk vis som »kun et tegn«. Marx ville have kendetegnet denne fremgangsmåde som en »anelse« om, »at tingens pengeform er udvendig for denne selv og alene fremtrædelsesform for bag denne skjulte menneskelige relationer .. Men idet man udnævner den samfundsmæssige karakter, som ting får ..., til rene tegn, udnævner man dem samtidigt til menneskenes vilkårlige refleksionsprodukter. Det var det 18. århundredes yndede oplysningsmaner, for i det mindste foreløbigt at fjerne det skin af fremmedhed fra de menneskelige relationers gådefulde skikkelser, hvis opståelsesgrund man endnu ikke kunne dechifre« (K1, 105f).

Forholdet mellem penge- og værditeori

Ser man lige bort fra Georg Simmels forsøg på at begrunde pengeenhedens overindividuelle gyldighed transcendentalfilosofisk, fører den pengeeteoriske nominalisme med nødvendighed til konventionalistiske fiktioner. Dermed

14. v. Gottl-Otlilienfeld, op.cit. s. 17, 40, 169 og 20.

ville man imidlertid atter være ved det, som beskrivelsen af den 'økonomiske dimension' udtrykkeligt var rettet imod, nemlig en »metodologisk individualisme« – dvs. en teori i hvilken økonomiens totalitet »falder fra hinanden i isolerede handlingers spil mod hinanden«¹⁵.

Denne nominalisme medfører imidlertid først og fremmest nogle uløselige begrebslige vanskeligheder. Det drejer sig for det første om problemet om korrelativiteten mellem vare hhv. gode og penge, og for det andet om problemet med den af pengenes funktioner, som bliver kaldt »abstrakt regneenhed«.

De begrebslige vanskeligheder ved det andet problemområde bliver hurtigt synlige, hvis man helt uhildet holder sig en typisk definition af den 'abstrakte regneenhed' for øje: »Gennem penge bliver det muligt, at addere .. uens ting. Alle goder og tjenester lader sig i penge ... gøre kommensurable«. Man taler derfor også om »eksistensen af en fællesnævner«¹⁶.

De heterogene brugsværdier skal altså gennem regneenheden reduceres til en abstrakt kvantitet, følgelig beregnes som ens. Man kan nu forgæves spørge efter, hvorledes dette forløb egentlig må tænkes. Det forbliver uklart, hvad det egentlig er der skal måles, nemlig »nytte« eller »abstrakt rådighedsmagt«. Og det forbliver helt i det dunkle, hvorledes man skal tænke sig fastlæggelsen af måleenheden, altså hvorledes pengeenhedens overindividuelle gyldighed kommer istand. Den tankeløse ligesætning af fysiske og økonomiske 'måleenheder' kan man anse som et håndfast bevis på, at 'varens fetischkarakter' stadig idag determinerer de økonomiske teoretikers tænkning: 'Den abstrakte rådighedsmagt' som er udtrykt i en økonomisk 'dimension' skal 'hæfte' sig til objekterne på samme måde som deres størrelse, hvorved det ene på samme måde som det andet skal lade sig 'måle', nemlig i 'målene' dollar eller meter. Den tilsyneladende plausibilitet i de nominalistiske penge-teoriens konventionalistiske teser støtter sig på denne tankeløse ligesætning af fysiske og økonomiske 'dimensioner' og følgelig af fysiske og økonomiske 'måleenheder' – ligesætninger der beror på rene ordspil og vage analogier.

Når denne »yndede oplysningsmaner fra det 18. århundrede« uanfægtet har kunnet hævde sig, ikke kun i den akademiske, men også i visse grene af den marxistiske økonomi og når Marx' form-analyse, som er rettet imod den, knap nok har været forstået, så må man deri se et sikkert indicium for, at for det første indeholder Marx' lære om væsen og fremtrædelse visse uklarheder, og for det andet står der betydelige vanskeligheder i vejen for en umiddelbar

15. *ibid.* s. 12.

16. A. Woll, *Allgemeine Volkswirtschaftlehre*, München 1971.

anvendelse af Marx' penge-teori is ikke-nominalistiske teoremer på visse af de moderne pengevæsenens fænomener.

Da vi i denne artikel kun har at gøre med bestemte metodologiske problemstillinger, skal vi kun beskæftige os med det første problemkompleks, nemlig problematikken om væsen og fremtrædelse. I denne forbindelse er det påfaldende, at den opgave som den nominalistiske penge-teori tilskriver den abstrakte regneenhed fuldstændig falder sammen med den funktion, der såvel ifølge både den subjektive og den marxistiske værditeori som bekendt skal tilkomme 'værdien', altså 'nyttens' eller det 'abstrakte arbejde': at gøre det inkommensurable kommensurabelt.

I akademiske lærebøger såvel som i marxistiske afhandlinger forekommer ofte en kombination af subjektive respektive objektive værditeoremer med nominalistiske penge-teoremer, hvilket fører til den konsekvens, at 'værdimål' må defineres dobbelt og modsigelsesfuldt. Det ene af de to mål er ihvertfald overflødig: enten 1) den abstrakte regneenhed eller 2) 'værdien', altså 'nyttens' eller det 'abstrakte arbejde'. Den formentlige eller faktiske eksistens af en »abstrakt regneenhed« foranledigede som bekendt G. Cassel til at afvise nødvendigheden af værditeoretiske konstruktioner.

Cassels afvisning af værditeorien er ganske vist kun retfærdiggjort, hvis den subjektive eller objektive værditeori bliver behandlet som en værditeori, der er afsondret fra penge-teorien og relateret til en præmonetær naturaløkonomi. En sådan præmonetær værditeori har imidlertid ret så lidt til fælles med Marx' værditeori.

Som det tidligere blev fremhævet, så Marx i det, som idag bliver kaldt abstrakt regneenhed, et fænomen, der i sidste ende behøver en forklaring. »Ethvert spor af værdirelationerne forsvinder« nemlig »i pengens navnne pund, daler, dukat osv.«. Marx ville have ført Cassels afvisning af værditeorien tilbage til denne »forsvinden«, ligesom han med den forsøgte at forklare den allerede nævnte »forvirring over disse kabbalistiske tegns hemmelighedsfulde mening« (K1, 115).

Denne 'forsvinden' består for Marx i en dobbelt proces. Det drejer sig for det første om, at Stuart – og dermed i hans fodspor også den moderne nominalisme – ganske enkelt holder sig til »pengenes fremtrædelse i cirkulationen som prisernes målestok og som regnepenge« og »ikke forstår forvandlingen af værdiernes mål til prisernes målestok« (Z, 63). »Forvekslingen af den ene pengefunktion »med den anden har fremkaldt de herligste teorier« (Z, 55). Og for det andet drejer det sig især om den »forsvinden« af den bevægelse, som Marx søgte at karakterisere som »varens fordobling i vare og penge« og som han søgte at rekonstruere i sin lære om pengenes fremtrædelsesform. Denne »formidlende bevægelse forsvinder i sit eget resultat og efterlader intet spor«

(K 1, 107). Varer uden pris står nu som 'goder' uformidlet overfor et udefinerligt Noget, som benævnes penge.

Til forskel fra Ricardo der »kun beskæftigede sig med arbejdet som værdistørrelsens mål og derfor ikke fandt nogen sammenhæng mellem sin værditeori og pengenes væsen« (MEW 19, 358), drejer det sig for Marx først og fremmest om at udarbejde en »indre nødvendig sammenhæng« mellem værdi og penge. På engang skal »pengenes væsen« forklares og samtidig skal der udvikles et 'bevis' for eksistensen af den 'absolutte' værdi. De begrebslige midler til denne værdi- og pengeteori, der er udarbejdet som værdiform-analyse, udgøres af læren om væsen og fremtrædelse.

I denne forbindelse drejer det sig overhovedet ikke om en vilkårlig overførsel af filosofiske kategorier på økonomiske fænomener. Der må nemlig til stadighed peges på, at også den akademiske økonomi- ganske vist på en ureflekteret måde – anvender begrebet fremtrædelse. Den taler ovenikøbet om et 'pengesløv', påstår imidlertid ligesom Marx's teori, at der i prisernes og pengenes iagttagelige bevægelse netop skjuler sig et ikke iagttagelig, men alligevel konstruerbart forløb, som sluttelig determinerer den fremtrædende bevægelse og for såvidt også vil kunne kendetegnes som det 'fremtrædendes' 'væsen'.

Den principielle forskel til Marx's teori består fremfor alt deri, at 'sløret' kun tildækker 'væsenet', dvs. en præmonetær naturaløkonomis strukturer, og ikke samtidig åbenbarer det. Dermed opstår imidlertid det for den subjektive og for enhver præmonetær værdilære uoverstigelige dilemma om et dobbelt og dermed modsigelsesfyldt bestemt værdimål.

Marx's forsøg på en løsning af denne problematik består i, at ifølge ham 'fremstiller' en 'absolut' værdis 'egenskaber' sig i pengenes 'egenskaber' og i førstnævnte 'fremstiller' »arbejdets samfundsmæssige karakter ... sig fordrejet« (T 3, 127). Fremstillingen sker som 'fordrejning' og resulterer således i »begrebsløse, tingslige« (K1, 116) former, som det gælder om at »dechif-rere« (K1, 106). Således skal pengene begribes i deres »mest abstrakte, derfor mest meningsløse, mest ubegribelige form – en form i hvilken al formidling er ophævet« (R, 928), – i deres »rene forrykthed«. Penge er derfor »fremtrædelsesform« og henviser som sådan til noget andet: de er »vareværdiers fremtrædelsesform« (K1, 109).

Med denne realdefinition er forudsagt, at 'værdi' ikke lader sig bestemme tilstrækkelig uden sin fremtrædelsesform og ligeledes omvendt, at penge kun kan forstås som fremtrædelsesform for en 'absolut' værdi. Værdi eksisterer altså ikke hensides pris og penge. Begrebet fremtrædelsesform får således også betydningen »virkeliggørelsesform« (K1, 73). Værdi er i grunden slet ikke andet end penge og med pengenes blotte eksistens ville således tilstedeværelsen

af denne umiddelbart overhovedet ikke-iagtagelige værdi være bevist. Det er klart, at en sådan 'absolut' værdi kun kan forstås som værdi i arbejdsværditeoriens betydning.

Som man ser, fører anvendelsen af begrebsparret væsen og fremtrædelse til, at værditeorien ophæves i en pengeteori. Fordi værdien ikke formår at eksistere afsondret fra sin fremtrædelseform, er begrebet om en præmonetær vare et u-begreb. Marx's værditeori som *grundlæggelse* af en bestemt pengeteori må derfor netop også forstås i sin egenskab som *kritik* af præmonetære værditeorier. Før vi mere udførligt beskæftiger os med dette aspekt af Marx's værditeori', skal det endnu engang diskuteres, hvad det hos Marx meningsfyldt kan betyde, at værdien 'fremtræder' i en bestemt skikkelse.

I sin mest elementære form møder værdien os i pengenes funktion som værdiens mål. Den velkendte, men i grunden ret lidt forståede definition lyder: »Penge som værdimål er den nødvendige fremtrædelseform for varenes immanente værdimål, arbejdstiden« (K1, 109).

Af denne bemærkelsesværdige definition kan man foreløbig slutte, at Marx ikke – til forskel fra den ældre Engels og de i indledningen citerede sovjetmarxistiske forfattere – ville forstå arbejdstiden som et »subjektivt«, men derimod som »immanent« værdimål. Hvis det »immanente« værdimål bliver modstillet et fremtrædende værdimål, så kan dette nemlig kun forstås således, at arbejdet umiddelbart slet ikke bliver erkendt som dette måls indhold, men altid kun erkendes i fordrejet skikkelse, »nemlig arbejde materialiseret i guld« (Z, 50). For producenterne kan forholdet mellem deres arbejder slet ikke være erkendt, fordi det »fremtræder ... i denne forrykte form« (K1, 90).

Arbejdet kan overhovedet ikke erkendes og beregnes som det, som det er, fordi denne form er en »nødvendig« fremtrædelsesform, hvis indhold kun kommer frem i en dialektisk foranalyse. Enkeltarbejdets relation til totalarbejdet bliver en objektiv relation, som kun kan forstås af producenterne som en relation mellem genstande, der er underlagt loven om udbud og efterspørgsel. »Målet« forbliver således også noget *skjult* eller *immanent*, som der kun tilkommer en overindividuel betydning. »Ingen måler og intet bliver målt«. De »fabler om en 'værdimåling' ... af pengene«¹⁷, som også er udbredt i den marxistiske litteratur, beror hovedsageligt på en forveksling af modsætningen mellem subjektivt og objektivt mål på den ene side og »immanent« og fremtrædende mål på den anden side.

Vi står her ved tærskelen til alle principielle misforståelser ikke blot af Marx' værditeori, men derudover også af Marx's metodologiske konception.

17. v. Gottl-Otlilienfeld, op.cit. s. 145.

Misforståelserne vedrører nemlig ikke blot sådanne grundbegreber i værditeorien som ligesætten og ækvivalens, men fremfor alt også den metodologisk vigtige forskel mellem en modelteoretisk og en formanalytisk fremgangsmåde. Da disse misforståelser har præget såvel de marxistiske som også de akademiske receptionsformer, og første gang sågar optræder hos den ældre Engels, er det nærliggende at formode, at Marx selv aldrig klart og entydigt har fuldført ideen om sin formanalyse, der kun kan gennemføres ad 'logisk', dvs. ad ikke-historicistisk vej. Disse uklarheder – der skal fremlægges i det følgende – er vel også grunden til, at selv nogle ret hyppigt anvendte bestemmelser ikke er blevet opfattet.

Et virkelighedens paradoks

Således bliver ikke blot den netop fremstillede, men også den følgende betydning af begrebet fremtrædelse permanent ignoreret. I Marx's forstand »fremtræder« en økonomisk genstand nemlig ikke blot for de involverede personer, den »fremtræder« snarere som det, den er, nemlig som »vare« til forskel fra »gode«, fordi den samtidig »fremtræder« for en anden økonomisk genstand. Det drejer sig herved om analysen af den »overgribende relation«, som fangede Bailey i uløselige modsigelser om det tilsyneladende tænke-umulige og derfor i teorien til stadighed bortmanøvrerede »forhold mellem tingene indbyrdes« (T3, 127).

Netop »i vareverdenen« og strengt taget kun i den, står produkterne »i forhold ... til hinanden« (K1, 86). Først dette ikke-fysiske »forhold mellem genstande«, hvis blotte eksistens unddrager sig enhver betragtningsmåde, der er orienteret mod naturvidenskabelig tænkning, forvandler produkter eller 'goder' i 'varer'. Det er det, som forlener dem med »en fra deres realitet forskellig fantastisk skikkelse« og forvandler dem til »sanselige oversanselige« dvs. »samfundsmæssige« ting (K1, 91, 86).

Først i og med at den økonomiske teori bliver bevidst om den »sanselige oversanselige« karakter ved dens erkendelsesobjekter, konstituerer den sig for Marx som videnskab sui generis, nemlig som samfundsvidenskaben par excellence, principielt adskilt fra naturvidenskaberne på den ene side, åndsvidenskaberne på den anden. Med sin opdagelse af økonomiens »ejendommelige genstand« følger der for Marx samtidig nødvendigheden af udarbejdelsen af en »ejendommelig logik«, dvs. en metode, der principielt er forskellig fra alle naturvidenskabelige fremgangsmåder. Uden overdrivelse må man derfor kunne sige, at udfra en position som Marx's skulle den analytiske videnskabsteoris ensidighed og begrænsethed kunne demonstreres ved problematikken om »varens fetischkarakter«.

På dette sted bliver samtidig den principielle forskel mellem Marx' og den subjektivistiske økonomi synlig. Sidstnævnte formår i grunden kun at analysere et 'forhold' mellem ting og menneske. Men det er ikke kun ting og mennesker der »træder« overfor hinanden, men tingene »selv gensidigt som varer«. Brugsværdier bliver »til varer for hinanden« (E, 238): »Men uanset hvilke behov dens nyttige egenskaber retter sig imod, så bliver den gennem disse altid kun en *genstand, som forholder sig til menneskelige behov* – ikke en vare for *andre varer*. Kun det, som forvandler de blotte brugsgenstande *til varer*, kan relatere dem til hinanden *som varer* og dermed stille dem i *samfundsmæssig* rapport. Dette er imidlertid deres *værdi*. Den *form*, i hvilken de *gælder* som værdier for hinanden, som menneskelig arbejdsgele, er derfor deres *samfundsmæssige form*.« (E, 235).

Naturligvis opstår der ved sådanne og lignende formuleringer til stadighed det spørgsmål, om der i sådanne usædvanlige »sprogparadokser« faktisk skal udtrykkes et af »virkelighedens paradokser« (T 3, 156) eller om de økonomiske forholds selvstændiggørelse overfor deres producenter blot skal fremstilles metaforisk. Det sidste er den samlede sekundærlitteraturs stiltiende antagelse.

Nu skal der lige erindres om, at også den økonomiske teori til stadighed ser sig nødt til at anvende tilsvarende analogier og metaforer. F.eks. kan det udfordrende spørgsmål »hvem skal egentlig måle, hvornår skal det ske, og hvad i alverden skal overhovedet komme ud af en måling«,¹⁸ ikke afholde økonomerne fra også fortsat at tale om »regneenheder« og dertil hørende 'målinger'. Men når nu selv kritikeren af denne sprogbrug må tale om, at der til objekterne »hæfter sig et tal i betydningen en gældende størrelse«, desuden om »rådighedsmagt« og »købekraft«, så er det vel en nærliggende formodning, at der alligevel i kritikken af »ordenes herredømme« gennemsætter sig en bestemt saglig tvang (Sachzwänge). Den obscure metaforik hidrører muligvis blot fra det, som Marx kaldte vareverdenens »mysticisme«, og som han påstod var et resultat af »fordrejningen« af arbejdets samfundsmæssige form, som en overhovedet »ikke indbildt, derimod prosaisk reel mystifikation« (Z, 35). Følgelig ligger tyngdepunktet i den subjektivistiske argumentation i tesen: »Værdien er ikke noget, der knytter sig til goderne, er ingen egenskab ved disse ... Værdien er en bedømmelse« (K. Menger). Ved siden af den subjektive værdi eksisterer imidlertid også en »objektiv bytteværdi«, der defineres som »godernes objektive gyldighed«, dvs. som »reel mulighed for at opnå et kvantum andre goder«, hvorved »denne mulighed må tænkes som en kraft eller egenskab ved de førstnævnte goder« (Böhm-Bawerk). Kun få

18. *ibid.* s. 43.

subjektivistisk orienterede teoretikere synes overhovedet at have bemærket, at der med kløften mellem subjektivistisk fortolket »substans« og værdiens objektivt forefundne »form« på den ene side og tingsliggørelsen af et socialt forhold til »kraft eller egenskab« ved en ting (der endvidere ganske ofte defineres som »bærer« af abstrakt dispositionsmagt) på den anden side, d.v.s. med kløften mellem subjektiv værdi og objektiv bytteværdi er sat problemer, som vel næppe lader sig løse inden for den økonomiske teori og især ikke med en matematisk økonomis begrebsapparat.

Marx kaldte åbenbart kun et »virkelighedens paradoks« ved navn, da han analyserede det sagsforhold, Böhm-Bawerk betegnede som 'objektiv bytteværdi', som et mystisk »forhold tingene imellem« (T3, 128), der hverken lader sig beskrive subsumtionslogisk eller naturvidenskabeligt. Ligeledes har han bestemt de økonomiske objekter, der af den subjektive økonomiske teori defineres som »bærere« af en mystisk »abstrakt dispositionsmagt«, på en langt mere eksakt måde, nemlig som værende »i sig selv differentieret« (E, 227), som »enhed af brugsværdi og bytteværdi, altså af to hinanden modsatte« og derfor som en eksisterende »modsigelse« (E, 246). Hvad kan en konkret ting, der tillige skal være »bærer« af noget ikke-konkret, være andet end en »enhed af to hinanden modsatte«? Noget »i sig selv differentieret« som kommer til veje på den måde, at jeg sætter »enhver vare = en tredie, d.v.s. sig selv ulig« (R, 61), er et »produkt, der ... forholder ... sig til sig selv« (R, 118). Og dette »produktets forhold til sig selv som bytteværdi, bliver et forhold til nogle ved siden af det eksisterende penge« (R, 65).

Et 'forholden sig til sig selv' og en 'adskillen sig fra sig selv' kendetegner ifølge Hegel strukturen i alt organisk. Disse strukturer genfinder Marx i det samfundsmæssige arbejdes 'organisme' og i dets forskellige 'tilværelsesformer', eller 'kategorier'; hvorfor det f.eks. bliver ham magtpåliggende, at begribe kategorierne som »organisk sammenhørende« (R, 10) og at analysere »vekselvirkningen mellem de forskellige momenter«, der finder sted »ved enhver organisk hele« (R, 21). Om det organiske gælder udsagnet: »Det forholder sig«. Det er, som 'forholdende sig til sig selv', et 'selv'. De økonomiske kategorier skal forstås som en »dobbeltsættens, forholde sig til sig selv som noget fremmed« (R, 353). Den for varen karakteristiske »mod sætning mellem brugsværdi og værdi – et forhold til sig selv – fører til »fordoblingen af varen i vare og penge« (K1, 102), og »denne dens fordobling fremtræder som proces i varens metamorfose« (T3, 84), der også betegnes som »varens formbevægelse« (K1, 129). Som »dette dobbelte, som den faktisk er«, nemlig som »indre modsætning« bliver varen fremstillet gennem en »ydre modsætning« (K1, 75). Forholdet til sig selv fremtræder som »to varers forhold«. Det ikke-fysiske »forhold tingene imellem« er altså et forhold mellem noget 'fremtrædende' eller en »ydre modsætning« og for så vidt så at sige 'logisk' struktureret.

Man ser her temmelig tydeligt, hvad Marx' analyse af 'formen' som sådan, af den 'objektive bytteværdis' skikkelse ender med, og hvorfor bestemte problemer må undersøges under titlen »værdiformens kvalitative indhold« (Wf, 79); problemer der umiddelbart kun har lidt til fælles med den objektive bytteværdis »kvantitative bestemthed« og dermed med den gængse nationaløkonomis erkendelsesobjekter. Marx ville ganske givet have insisteret på, at en blot kvantitativ teori nødvendigvis måtte stivne i sine pseudogrundbegrebers »råhed og begrebsløshed«, som kun sætter det »organiske« eller dialektisk samhørende i et »tilfældigt« forhold til hinanden, og som kun forstår at indordne »i en ren og skær refleksionssammenhæng« (R. 10). Den traditionelle nationaløkonomis kvantitative analyse behøver en fundering gennem en kvalitativ teori. Denne sidste skal gøre det sanseligt-oversanselige »forhold tingene imellem« gennemsigtigt, »dechiffrere« (K1, 106) det, hvilket for Marx er identisk med læren om værdiens forskellige »fremtrædelsesformer«.

Begrebet fremtrædelsesform

Det er imidlertid også tydeligt at se, at der følger en række problemstillinger af begrebet om fremtrædelsesformen. Besvarelsen af de 'hvad-er-spørgsmål', som den moderne videnskabsteori med afsky viser fra sig, altså f.eks. spørgsmålet »hvad er pris?« (K1, 560), kræver for det første, at der skelnes mellem 'fremtrædelsesform' i streng forstand i hvilket et »væsentligt forhold ... fremtræder« (K1, 564), og »skin«, den »blotte form, der er fremmed for selve indholdet og kun mystificerer det« (K1, 609).

Dernæst må det huskes, at ethvert fremtrædende Noget må fremtræde på samme måde for enhver, altså også for tilhængere af diamentralt modsatte økonomiske teorier. Marx' beskrivelse af 'fremtrædelser' måtte altså være af en sådan karakter, at endog tilhængere af den subjektive økonomiske teori inden for visse grænser kunne være enige med ham. Man må her frem for alt betænke, at begreberne 'fremtrædelse' eller 'form' signalerer noget dynamisk: 'form' er forstået som en *formbevægelse*. »Varenes modstillede former er deres udvekslingsprocessers virkelige bevægelsesformer« (K1, 119). Bevægelsen er en virkeliggørelse, og Marx taler derfor ganske hyppigt om det abstrakte menneskelige arbejdes »virkeliggørelses- eller fremtrædelsesform«¹⁹. Der henvises gerne til, at begrebet om 'fremtrædelsesformen' implicerer en fordrejning, thi det handler om en »fordrejning, hvori deres eget samfundsmæssige arbejder fremtræder for vareverdenens bærere« (Z, 128).

19. E, 228, 234f; Wf 85ff, 103; K1, 73.

Endeligt må der gøres opmærksom på en betydning af 'fremtrædelsesform', som litteraturen helt har overset. Ifølge denne må produkterne som værdier ikke blot fremtræde for subjekterne, men først og fremmest for hinanden, følgelig som »værende for hinanden«, fremtrædende »for hinanden« (Z, 33) eller »fremstille sig for hinanden« (Wf, 103).

Det er efter min opfattelse netop først ud fra dette sidstnævnte aspekt ved begrebet 'fremtrædelsesform', at den særegne affatning af Marx' værditeori bliver tilgængelig. Hvad vil det nemlig sige, at der kræves en bestemt »form«, »hvori de kan *fremtræde* ideelt for hinanden som bytteværdi« (Z, 49), »fremtræde for hinanden som tingslige udtryk for den samme arbejdssubstans« (Wf, 103)? Hvilken ikke-metaforisk mening lader sig forbinde med den formulering, at produkterne som bytteværdier må »være til for hinanden«, og at »denne deres tilværelse må fremtræde som deres egen relation til hinanden« (Z, 31)?

En bestemt betydning af denne produkternes væren-til-for-hinanden som bytteværdier er blevet meget plastisk beskrevet af ingen ringere end E.v. Böhm-Bawerk, medgrundlæggeren af den subjektivistiske økonomiske teori: »Værdi i objektiv forstand vil sige ... et godes kraft til at frembringe et eller andet objektivt resultat. I denne forstand findes lige så mange slags værdi, som der gives ydre resultater, man vil forholde sig til. Der findes fødens næringsværdi, ... et eksplosivs sprængværdi o.s.v. I alle disse udtryksmåder er enhver relation til et subjekts ve og vel udelukket fra 'værdibegrebet'«²⁰.

Under en således beskrevet 'objektiv værdis' overbegreb subsummerede Böhm-Bawerk også den 'objektive bytteværdi'. Tingenes økonomiske værdiværen ytrer sig altså ligesom visse produkters sprængværdi deri, at produkterne er til for hinanden og kun middelbart for menneskene. Marx formulerer dette således:

»I forholdet vare til vare, f.eks. støvle til støvleknægt, har man set, at støvleknægtens brugsværdi, altså nytten af dens virkelige *tingslige* egenskaber er aldeles ligegyldige for støvlen. Kun som fremtrædelsesform for sin egen værdi er støvleknægten interesseret i støvlevaren. Hvis varerne altså kunne tale, så ville de sige: Vor brugsværdi kan måske interessere menneskene. Den tilkommer os ikke som ting ... Vi forholder os kun til hinanden som bytteværdi.« (E, 245).

20. Citeret fra N. Bucharin, Das Elend der subjektiven Wertlehre. Die politische Ökonomie des Rentners, Neudruck, Frankfurt am Main 1972, s. 69. Bucharin citerer fra Böhm-Bawerk, Grundzüge der Theorie des wirtschaftlichen Güterwerts, i: Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik, N.F. Bd. 13, Jena 1886, s. 1-82 og 477-541, her s. 4.

»Det, der især udgør forskellen mellem varen og varebesidderen er den omstændighed, at for varen gælder ethvert andet varelegeme kun som fremtrædelsesform for dens egen værdi« (K1, 100). Ethvert andet varelegeme »gælder« eller *er til* kun som fremtrædelsesform for egen værdi. Marx' analyse af »varens forhold til varen« er altså slet ikke mulig at tænke uden hans lære om værdiens 'fremtrædelsesform'. Det er da heller ikke muligt at indse, at man på noget andet grundlag end en sådan lære skulle kunne gøre bytteværdien som bytteværdi, altså dette mystiske »forhold mellem tingene indbyrdes« tilgængelig for en rationel forklaring. Da en lære om værdiens fremtrædelsesform vel kun lader sig udvikle på grundlag af en objektiv værdilære og dermed på arbejdsværditeoriens grundlag så formåede Marx gennem omvejen over analysen af 'værdiformens kvalitative indhold' at konstruere et bevisgrundlag sui generis for 'eksistensen' af en objektiv eller 'absolut' værdi, d.v.s. for 'arbejdsværdien': kun værdien kan tænkes som det, der formår at sætte produkter »som varer i forhold til hinanden, og dermed sætte dem i *samfundsmæssig rapport*«. (E, 235). Hvis jeg kun kan tale meningsfuldt om en 'arbejdsværdi', når den 'fremtræder' i noget sanseligt, og er jeg videre kun i stand til at beskrive bestemte sagsforhold som 'sanseligeoversanselige' ting, så er det 'oversanselige' på en vis måde også blevet 'erfarbart' som noget eksisterende alment eller et 'eksisterende princip'. Imidlertid er det hverken denne problemstilling eller den førstnævnte betydning af produkternes væren-til-for-hinanden, således som den blev defineret gennem Böhm-Bawerk's formulering af den objektive bytteværdi, (jvf. s. xx51) der har interesse her. Da den anden betydning – Marx' analyse af varens forhold til varen – derimod har en betydelig metodologisk relevans, må den gøre krav på særlig opmærksomhed i denne artikel.

Varens forhold til varen

Produkterne skal som produkter af samfundsmæssigt arbejde eller som bytteværdi »eksistere for hinanden«. Værditeoriens grundlæggende problem består da for Marx deri, at arbejde og værdi, sådan som de er udvundet gennem analysen af værdisubstansen, netop ikke var til for hinanden som produkternes »egen relation«, men kun »i vores abstraktion«. »Denne relation var kun en teoretisk tænkt ... Den almene arbejdstid selv er en abstraktion, der som sådan ikke eksisterer for varerne« (Z, 29ff). Alment arbejde og værdi er en »tanketing ..., men *varer er ting*. Det de er, må de være som ting eller demonstrere i deres egne tingslige relationer«. (E, 227). På et bestemt trin i analysen består følgelig en modsætning mellem det almene arbejdes og værdiens begreb og deres virkelige tilværelse. Man kan også udtrykke det

således, at *for varen* eksisterer arbejde og værdi anderledes end *i sig selv* eller *for os*. Det samme gælder også for begrebet om ækvivalenten: »Formlen 20 alen lærred = 1 frakke eller 20 alen lærred er 1 frakke værd, kan vi også udtrykke således: 20 alen lærred og 1 frakke er *ækvivalente*, eller begge er *lige store værdier*. Her udtrykker vi ikke *værdien* af den ene af de to varer *i den andens brugsværdi*. Ingen af de to varer sættes derfor i *ækvivalentform*. Ækvivalens betyder her kun *størrelseslighed*, efter at begge ting på forhånd i vores hoved stiltiende er blevet reduceret til abstraktionen *værdi*« (Wf, 83). Der skelnes altså mellem det for os som analytikere anvendte begreb om ækvivalenten og så *fremtrædende* ækvivalent, *ækvivalentformen*, der altid har monetær eksistens.

Også begrebet om varen, »varen overhovedet« (Z, 34), som Marx har udviklet det, er kun til »i vores abstraktion«. »Når jeg siger: *som vare* er lærredet brugsværdi og bytteværdi, så er det en dom om varens *natur* som jeg fandt frem til gennem analyse ... Det mangler altså endnu blot værdiformen ... for at det (arbejdsproduktet) kan *fremtræde som enhed af modsætningerne* brugsværdi og bytteværdi« (Wf, 95f). Den er en »*umiddelbar* enhed ... af to modsatte«, som sådan derfor en »*umiddelbar* modsigelse«. Og en sådan modsigelse »må udvikle sig« (E, 246). Forskellen mellem '*princippet*' vare, der kun eksisterer »i sig selv eller for os« som analyserende teoretikere, og så den »*fremtrædende*« vare bliver ganske vist kun forståelig, hvis man tager Marx' bestemmelse af varen som »*modsætningernes enhed*« alvorlig.

Denne 'realdefinition' lader sig da igen kun begribe, hvis man ikke nøjes med på trivielt manér at definere samfundsmæssigt arbejde som arbejde for andre, men definerer det som *modbegreb* til privatarbejde og følgelig som *ikke-privat* arbejde.

Faktisk forstår Marx da heller ikke samfundsmæssigt arbejde ud fra den arbejdendes subjektive målsætning, men ud fra en objektiv bestemmelse: hans produkt må umiddelbart være byttelig med ethvert andet.

»Arbejdet er privatindividets arbejde ... Som værdi må produktet imidlertid være legemliggørelsen af det *samfundsmæssige* arbejde, og som sådan umiddelbar forvandelig fra en brugsværdi til enhver anden. (Den bestemte brugsværdi, hvori det umiddelbart fremstiller sig, må være ligegyldig, så det kan oversættes fra en brugsværdiform til en anden.) *Privatarbejdet* må altså umiddelbart fremstille sig som sin modsætning, som *samfundsmæssigt* arbejde. Dette forvandlede arbejde er som dets umiddelbare modsætning *abstrakt alment arbejde*.« Varerne må »alle fremtræde som det samfundsmæssige arbejdes umiddelbare inkarnation, og som sådant alle have virkningen af det samfundsmæssige arbejdes eksistens, umiddelbart at være *byttelige* i forhold til deres værdistørrelse«. Bliver de solgt, så eksisterer de »stadig kun som

et bestemt kvantum samfundsmæssig arbejdstid og som sådant bekræfter de sig, idet de umiddelbart er udvekslelige med enhver anden vilkårlig vare« (T3, 134f).

Først ud fra denne *kvalitative* bestemmelse af det samfundsmæssige arbejde når Marx så frem til en *kvalitativ* bestemmelse af pengene. Penge – mere præcist »varen som penge« – må være kendetegnet ved sin 'absolutte byttelighed'. Marx taler meget præcist om *varens* værdi, når det er ham om at gøre at fremhæve »dens absolutte virksomhed som *bytteværdi*«. Herved drejer det sig »ikke om nogen kvantitativ, derimod om en kvalitativ bestemmelse« (T3, 135). Således bliver en vares værdi da også »udtrykt kvalitativt gennem den umiddelbare byttelighed« med enhver anden vare (K1, 74). En brugsværdis 'umiddelbare byttelighed' betegner da 'ækvivalent'-begrebets kvalitative aspekt. I overensstemmelse hermed bliver begrebet om »værdiens fremtrædelsesform«, om »umiddelbar byttelig brugsværdi« og »ækvivalent« (E, 228, 230) hele vejen igennem anvendt synonymt. Også »almen brugsværdi« og »almen ækvivalent« bliver somme tider ligestillet (Z, 34).

Abstrakt-almene arbejde skaber en »brugsværdi for enhver«, en »almen«, en umiddelbar byttelig brugsværdi eller en almen ækvivalent. »Varen som sådan« bliver følgelig defineret gennem modsigelsen »som særlig brugsværdi samtidig ... at være almen brugsværdi« (Z, 34). For Marx er varen altså ikke særlig brugsværdi under én synsvinkel og almen brugsværdi under en anden synsvinkel; derimod er den *som særlig samtidig* almen brugsværdi – en definition, der driver vredesrødmen frem i ansigtet på den formale logisk og især den analytiske videnskabsteoris tilhængere. Og dog sker der ikke andet end at et 'Noget' her i en og samme forbindelse tilskrives og fraskrives en 'egenskab'. Det er dog et spørgsmål, om subsumtionslogikken overhovedet lader sig anvende meningsfuldt på økonomiens »overgenstandsmæssige genstande« (B. Liebrucks)²¹. Spørgsmålet om, under hvilke erkendelsesteoretiske betingelser en dialektisk realdefinition af varen kan tillægges generel gyldighed, skal ikke forfølges videre her. Vi skal senere se, at det svage punkt i Marx' begrebsdannelse præcis består deri, at han i mangel af en erkendelsesteoretisk begrundelse af sin 'kategori-analyses' gyldighed flygtede ind i en pseudodialektik mellem det 'logiske' og det 'historiske'. Formålet her er først og fremmest blot at frilægge de tildækkede dimensioner i Marx' værditeori og samtidig løbende at henvise til nogle utilstrækkeligt løste problemer.

21. Se B. Liebrucks, *Sprache und Bewusstsein*, Bd. I, Frankfurt am Main 1964, Bd. IV Frankfurt am Main & Bern 1974.

Således kan man allerede nu rejse tvivl om det virkelig er lykkedes Marx at udvikle princippet vare på en sådan måde, at han med ubestridelig sikkerhed kan siges at have udvundet et »begreb« om pengene og kapitalen, der ifølge sit væsen er ikke-falcifiserbart. I al fald er det indtil i dag ikke lykkedes skridt for skridt at rekonstruere overgangen fra »varen overhovedet« til den empiriske prisbestemte vare, sådan som den i skikkelse af bytteprocessens dialektik er konstrueret i 1. kapitel af »Zur Kritik« og i 2. kapitel af »Kapitalen«. I litteraturen bliver de pågældende passager for det meste slet ikke kommenteret eller bliver det kun gennem nogle tauologiske omskrivninger.

Den økonomiske dimension

Vi må ganske vist her stille os tilfredse med kun at give en meget almen karakteristik af problematikken i denne overgang. Det bedste udgangspunkt herfor er problemet, som det er givet med sagen selv, og altså ikke som det resulterer af bestemte vanskeligheder i Marx' arbejdsværditeori. Dette metodologiske kærneproblem i værdi- og penge-teorien – denne korrelative sammenfletning af 'gode' og 'penge', kan beskrives som følger: »Regnepenge og økonomisk dimension betinger i bund og grund gensidigt hinanden. Uden regnepenge findes ingen økonomisk dimension; på den anden side sættes noget a lå regnepenge kun i kraft, fordi det hjælper med til at etablere en økonomisk dimension«. Denne »knibe« eller denne »økonomiske cirkels kvadratur« består nærmere betragtet deri, »at den økonomiske dimension som karakteristiske tal er bygget op af *enheder*, hvis mening, tænkt som mål på rådighedsmagt, dog igen kun er en refleks af disse karakteristiske tals totalitet»!²²

Da denne 'økonomiske dimension' i sidste ende vel kun kan forstås som 'værdi', er kerneproblemet i en dialektisk værdi- og penge-teori her blevet karakteriseret yderst træffende. På grundlag af guldmøntfoden fremstiller den »økonomiske cirkel« sig således: Alle objekterne i de økonomiske transaktioner er 'varer' eller goder, fordi og forsåvidt de kun er »forestillet guld eller guldets *repræsentanter*« (Z, 102). På grundlag af en frakke-møntfod er de »frakke-lig« (K1, 71) og den kvalitative bestemmelse af bytteværdien består her deri, at den sætter varen som frakke-lig: »bytteværdi (frakke-lig)« (Wf, 97). På grundlag af en guldmøntfod er varerne altså »guld-lige« »udtrykt som forskellige kvanta guld« (T3, 132).

22. v. Gottl-Otlilienfeld, op.cit. s. 83 og 170.

De sanselige objekter bliver til sanselige-oversanselige 'goder' eller 'varer', fordi og forsåvidt de »i deres pris ideelt er blevet forvandlet til guld« (Z, 71). På den anden side er imidlertid denne »ideelle forvandling« (Z, 53) af varerne til guld forudsætning for, at den sanselige ting guld forvandler sig til den sanseligt-oversanselige 'ting' penge, at altså et fysisk volumen forvandler sig til et bestemt »penge«-volumen. Guld er kun *penge* i det omfang hvori goder »repræsenterer« guld. Hvert af de to led i gode-penge-ligningen er således i sit forhold til det andet såvel forudsætning som resultat.

Hvordan man så end orienterer sig i værditeoretiske problemer, må enhver kunne tilslutte sig beskrivelsen af denne sagsproblematik. Selv den hyppige anvendelse af sprogparadokser kan man i sidste ende ikke nægte sin tilslutning. Det lader sig nemlig meget hurtigt vise, at Marx blot anvender fagøkonomiens 'metafor' eller så at sige kun bringer denne på sit begreb. Hvis guldet som penge f.eks. får tilskrevet den funktion, at fremstille det u-lige som lige, så lader der sig næppe indvende noget imod den konsekvens, at definere produkterne i deres væren som 'pris' eller 'bytteværdi', som guld-lige. Besidder en genstand 'prisens' oversanselige egenskab, »så er den udtrykt som noget andet, som den er lig« (R, 120). Kun på denne måde kan man som en yderligere konsekvens af det foregående gøre begrebet »ideel forvandling« gennemskueligt.

Som man ser drejer det sig her gennemgående om problemer med 'bytteværdiens' »kvalitative gehalt« eller 'værdiformen'. Det gælder i særdeleshed Marx's forsøg på at opløse gode-penge-relationens »økonomiske cirkel«. Vi har allerede set, at Marx ikke udtrykkeligt retfærdiggjorde den foretagne begrænsning til en bestemt gode-penge-relation, nemlig vare-varepenge-relationen: det bliver ikke begrundet, hvorfor han i begyndelsen af sin undersøgelse lader såvel visse 'goder' såsom tjenesteydelser, jordstykker, sjældenhedsgoder, etc. lige så meget ude af betragtning som visse 'omløbsmidler', nemlig banknoter, folio etc.

Denne udeladelse lader sig efter min opfattelse kun begrunde med, at det når man taler om prisen på sådanne handelsobjekter og sådanne 'former' for penge, egentlig kun drejer sig om »et til cirkulationsprocessen hørende skin«, om en »blot form, som er fremmed for selve indholdet«. (K1, 609). Det rationelle ved vare-varepenge-relationen skulle altså bestå i, at den til forskel fra andre gode-penge-relationer har et 'formindhold' der lader sig analysere, nemlig en udfra de sociale strukturer forståelig sammensnøning af to tilsyneladende selvstændige objekter for de økonomiske transaktioner.

Værdiens form og substans skal formidles gennem erkendelsen af på den ene side, at de ting, der benævnes 'vare' og 'penge', ikke er selvstændige, men blot fremstiller 'en overgribende relations' »momenter«, og på den anden

side, at det samfundsmæssige arbejde kun kan bestemmes som det, »i hvilket tingene« ikke eksisterer »som noget selvstændigt« (T3, 127).

Strengt taget kan man ikke engang tale om *to* former, om »begge former«, men kun om »begge værdiformens bestemmelser« (E, 231), »værdiformen ... i sine modsætningsvise momenter« (E, 240), eller om »varecirkulationen og dens simple momenter« (K1, 179). Til betegnelse af den 'overgribende relation' benytter Marx dog oftest termen 'værdiudtryk', der så igen lejlighedsvis bliver sat lig med begrebet 'bytteværdi': »Begge former ... er bytteværdiens former. Begge er ... *kun momenter* ... bestemmelser ved det *samme* relative værdiudtryk.« (E, 230). Indsætter man nu de hidtil »udviklede« former i den velkendte definition, så bliver det tydeligt, at denne mystiske »økonomiske cirkel« lader sig beskrive som en dialektisk 'struktur': »Pris og penge er sammenhørende, uadskillelige momenter der gensidigt betinger hinanden, men samtidigt er de hinanden udelukkende eller modsatstillede ekstremer, dvs. poler i det samme værdiudtryk; de fordeler sig til stadighed på forskellige varer, som relaterer værdiudtrykket til hinanden« (K1, 63). Man ville tage fuldstændig fejl af Marx's værdiform-analyse, hvis man ville tyde Marx's 'realdefinition' af pengene som vare-penge således, at Marx af tidsbetingede grunde eller blot for enkelthedens skyld havde ligesat penge med guld. Til forskel fra sine metallistisk orienterede samtidige* vidste Marx ret godt, at kreditten efterhånden ville fortrænge pengene. »Papirnoter er således samfundets penge, medens guld og sølv er verdens penge« (Z, 142).

Den talemåde, at Marx af bestemte grunde skulle have sat penge lig med metalpenge, guld eller et andet metal, forudsætter stiltiende, at de velkendte forestillinger om penge klart og distinkt lader sig udtrykke i modsigelsesfri og ikke tautologiske begreber. Netop dette ville Marx have bestridt: »Enhver kan bruge penge som penge, uden at vide, hvad penge er. De økonomiske kategorier afspejles meget fordrejet i bevidstheden« (T 3, 164). Penge forstås af Marx som værdiens »modsætningsfyldte form« og denne værdi er, hvad den er, kun ved at være en bestemt brugsværdi, dvs. et arbejdsprodukts, værdi. Men denne brugsværdi er imidlertid »umiddelbar byttelig« eller »værdiens fremtrædelsesform«. Den frase, at Marx for nemhedens skyld skulle have sat penge lig med en bestemt brugsværdi nemlig guld, ender derfor i den

* *Nominalisme*: »Penge-teori iflg. hvilken pengene ikke besidder nogen egenværdi, og heller ikke beror på deres stofflige værdi, men kun er et symbol. Gennem statslig anerkendelse får også stoffligt værdiløse banknoter, mønter, osv. fuldstændig penge-kvalitet og repræsenterer en anvisning på en del af nationalproduktet.«

Metallisme: »Klassikernes pengeværdilære, iflg. hvilken pengeværdien forklares ud fra pengenes stofflige værdi (deres substans).«

meningsløse påstand, at Marx skulle have sat den umiddelbart byttelige brugsværdi lig med en brugsværdi.

Denne kategoris funktion inden for rammerne af den marxske pengeteori må forstås ud fra forsøget på at tildele det blotte »navn« penge en ikke-cirkulær definition, som bringer et bestemt socialt sagsforhold til udtryk. En sådan tolkning måtte begynde med analysen af »den første ejendommelighed« ved det, som Marx har kaldt »ækvivalentform« og som i sidste ende overhovedet ikke betyder andet end »pengeform«. I denne lære bliver penge ikke sat lig med en brugsværdi, men defineret ved, at en bestemt brugsværdi bliver noget andet: »den bliver til fremtrædelsesform for sin modsætning, for værdien« (K1, 70). »Her reflekteres varens modsatte bestemmelser i hinanden« (E, 229): Brugsværdien er som særegen samtidig almen eller værdi.

Varen i sig

Ønsker man nu ikke at lade disse forskellige bestemmelser i Marx' realdefinition af pengene gælde – det være sig af metodologiske eller af pengeteoretiske grunde – så må man ikke forsømme, at skaffe sig fuldstændig klarhed over de værditeoretiske konsekvenser. Det er nemlig ikke muligt at se, hvordan Marx' lære om »fremtrædelsesformen« for værdien, altså den kvalitative værditeori lader sig afvise, hvis man alligevel gerne vil fastholde Marx' lære om værdiens »substans«, altså arbejdsværditeorien i traditionel forstand. I så fald vil man også reducere den marxske værditeori til den ricardianske, som ovenikøbet er blevet udsat for Baileys kritiske indvendinger. Marx' lære om værdiens fremtrædelsesform skal derfor først og fremmest vurderes i sin funktion som en metakritik af Baileys Ricardokritik. Man må erindre sig, at Baileys bestemmelse af forholdet mellem byttelige goder på en vis måde stemmer overens med Böhm-Bawerks definition af den »objektive bytteværdi«. For begge teoretikere drejer det sig på en vis måde om at konstruere en byttehandel på et niveau midt imellem gode-penge-relationens prisbestemte goder og en umiddelbar byttehandel, som kommer i stand alene ved de subjektive handlinger, hvori produktionerne sættes lige. Man skulle abstrahere fra »pengesløret«, men holde fast ved bytteakternes almene interdependens og de 'relative priser'. Til forskel fra den umiddelbare byttehandel skal der dog på forhånd være foregivet byttepartneren i denne præmonetære naturaløkonomi noget objektivt, nemlig den 'relative pris' eller 'objektive bytteværdi'. For så vidt er det så også berettiget at tale om 'varer', til hvilke der som sådan klæber et gældende tal og at adskille disse *præmonetære* varer fra blotte 'produkter'. I sin Bailey-kritik viste Marx, at en 'overgribende relation' – som må være et krav til et begreb om 'objektiv bytteværdi' – på en subjektivistisk værditeoris

grundlag fremstiller en systemfremmed struktur. På grundlag af denne teori kan godt nok kendsgerningen om en her og nu stedfindende byttehandling gøres plausibel, men ikke en overindividuel 'katagori'.

I Kapitalens værdiformsanalyse vises nu, at den 'objektive bytteværdi' overhovedet ikke lader sig begrebsligt fixere, men derimod på en måde 'ophæves' i 'pris-penge-relationen'. Denne bytteværdi er nemlig overhovedet ikke andet end den såkaldte »simple værdiform« eller det »relative værdiudtryk«. Analysen af det »kvalitative gehalt« fører nu til det resultat, at dén vare, som »figurerer som ækvivalent ... ikke samtidig kan befinde sig i relativ værdiform«. Den samme vare kan »i det samme værdiudtryk ikke optræde samtidig i begge former. Disse udelukker snarere hinanden polært« (K1, 63).

Men heraf kan man drage den konsekvens, at den 'objektive bytteværdi' eller den 'simple værdiform' overhovedet ikke lader sig almengøre. Befandt en vare sig i denne form, måtte den nemlig samtidig tjene enhver anden vare som ækvivalent-form. Selv i 2. udgaven af Kapitalen bliver der henvist til denne konsekvens: »I form II kan stadig kun een vareart ad gangen udfolde sin relative værdi totalt« (K1, 82). Men kun i 1. udgaven bliver dette tydeligere udarbejdet. I tilslutning til analysen af form III, i hvilken lærredet fungerer som 'almen ækvivalent', hedder der det nemlig: »Hvad der gælder for lærredet, gælder for enhver vare ... Den almene ækvivalentform tilkommer altid kun én vare i modsætningen til alle andre varer; men den tilkommer enhver vare i modsætningen til alle andre. Hvis imidlertid enhver vare konfronterer sin egen naturalform som almen ækvivalentform med alle andre varer, så udelukker alle varer hinanden fra den almene ækvivalentform og dermed sig selv fra den samfundsmæssigt gyldige fremstilling af deres værdistørrelser« (E, 239f).

Nu er det ret forbløffende, at ingen andre end Engels, der så ofte er blevet skoset som vulgarisator af Marx' teori, meget klart erkendte denne kvintessens af værdiformsudviklingen og såvel i sin anmeldelse af førsteudgaven af Kapitalen som i sit 'konsept' over Kapitalen meget skarpsindigt kommenterede: »Vi påberåber os ... helhedens dialektiske opbygning, måden hvorpå pengene allerede er fremstillet i varens begreb som i sig eksisterende« (MEW 16, 208). Og i sit konsept giver Engels Kapitalens begyndelse en mere konsekvent titel end Marx, ikke 'varen' men »vare i sig«. Og videre hedder det: »en bestemt vare må overtage rollen ... og først derved bliver varen fuldstændig vare. Denne særlige vare ... er penge« (MEW 16, 245f).

I 1. kapitel af førsteudgaven undersøges altså ikke en præmonetær naturaløkonomis præmonetære vare, men derimod en »vare i sig«. Denne er kun til »i vores abstraktion«, man kunne også sige 'i sig og for os'. Heraf følger tre forhold:

1. Samtlige bestemmelser af »varen i sig«, altså abstrakt arbejde, ækvivalent, ligesætten etc. er ligeledes kun til 'i sig' eller for os som analyserende betragtere.

2. Det centrale er imidlertid, at en vare kun i sig »er værdi slet og ret, men også at den i sin *tingslige* skikkelse ... *gælder* som værdi for en *anden* vare og derfor umiddelbart er til *som bytteværdi* for den anden vare« (E, 227). Og dette er den kun som 'moment' i en vare-pengerelation. Først som penge »bliver varen fuldstændig vare« og er først virkelig til i det abstrakte arbejde hhv. værdien. Det hedder derfor konsekvent nok i 2. kapitel: Varebesidderne »kan kun sætte deres varer i forhold til hinanden som varer, idet de relaterer denne vare overfor en tilfældig anden vare som almen ækvivalent. Det var resultatet af analysen af varen ... En transaktion, hvori varebesidderne bytter og sammenligner deres egen artikel med forskellige andre artikler finder aldrig sted uden at forskellige varer ... bliver byttet med en og den samme tredje vareart og sammenlignet med den som værdi« (K I, 126 og 103). Altså er »varecirkulationen ikke kun formelt men væsentligt forskellig fra umiddelbar produktudveksling.« (K I, 126) Kun ved »at de (varerne) er sat lige med pengene, er de igen relateret til hinanden, således som de ifølge begrebet var det som bytteværdier« (R, 105).

3. Men når nu begrebet om en præmonetær vare er en *contradictio in adjecto*, så må det naturligvis også kunne vises, at det er en umulighed at tænke en bytteproces for præmonetære varer. Denne tredje konsekvens af værdiformsudviklingen er da også meget klart formuleret af Marx og er på bemærkelsesværdig vis endog blevet opretholdt i anden udgave af Kapitalen: »For enhver varebesidder gælder enhver fremmed vare som særlig ækvivalent for hans egen vare, og hans egen vare gælder derfor som almen ækvivalent for alle andre varer. Men da alle varebesiddere gør det samme, er ingen vare almen ækvivalent, og varerne besidder derfor heller ingen almen relativ værdiform, hvori de sættes lige som værdier og sammenlignes som værdistørrelse. De står derfor overhovedet ikke overfor hinanden som varer, men kun som produkter eller brugsværdier« (K I, 101).

Den 'varebesidder', der her er tale om, kan naturligvis kun forstås som en bestemt økonomisk teoris modelfigur, nemlig som den præmonetære værditeoris byttesubjekt. I hvert tilfælde har hverken den etnologiske eller den pengehistoriske forskning noget at berette om besiddere af præmonetære varer, for hvem deres egen vare gælder 'som almen ækvivalent for alle andre varer'. Men det skal vises, at denne figur kun *tilsyneladende* er en 'varebesidder'. Som en sådan fremstilles han af de kritiserede teorier, mens den marxske 'kritik af de økonomiske kategorier' er i stand til at gennemskue ham som noget andet, nemlig som 'produktbesidder'. Nu forholder det sig imidlertid sådan, at Marx

intetsteds konsekvent udarbejdede en dialektisk værditeori, som rekurrerede til begrebet 'vare i sig' eller »vare overhovedet«. Den mangelfulde udformning af dette udkast til en dialektisk værditeori bærer derfor også skylden for, at denne teori, som er konciperet som 'kritik af præmonetære værditeorier', ikke er blevet forstået som sådan. Den marxistiske værditeori forblev derfor ligeså meget en præmonetær teori som den af Marx kritiserede klassiske arbejdsværditeori. Uden overdrivelse må man derfor kunne sige, at set ud fra Marx' forståelse af en 'kritik af præmonetære værditeorier' måtte den klassiske og den marxistiske værditeori kritiseres i lige høj grad.

Historiseringen af værdiformsanalysen

Nu må det især stemme til eftertænkning, at den ældre Engels stiltiende vendte sig væk fra sin 'logiske' dvs. ikke-historicistiske tolkning og genoptog visse historicistiske positioner fra sin anmeldelse fra 1859 og tænkte dem konsekvent til ende. Hans meningsskift skal ganske vist ses i sammenhæng med, at Marx fuldstændig omarbejdede den 'logiske' konciperede værditeori i førsteudgaven af *Kapitalen* og trak visse historicistiske elementer endnu stærkere i forgrunden. Men hermed opstår spørgsmålet om årsagerne, omfanget og grænserne for denne 'historisering' af det 'logiske' og først og fremmest om, den ældre Engels i grunden blot førte den af Marx påbegyndte 'historisering' til en konsekvent afslutning.

Man må erindre sig, at i »Grundrids« og i »Zur Kritik« blev de værdi og penge-teoretiske grundbegreber nået 'logisk' og også fremstillet 'logisk'. De første 25 sider af første kapitel af »Zur Kritik«, som indeholder den teoretiske relevante del af denne første formulering af Marx' værditeori, består uden undtagelse af 'logiske' analyser. Først i tilknytning til den 'logisk' forståede »udvikling« af penge-varen finder man på de to sidste sider af dette kapitel nogle påstande om pengenes historiske »udvikling«. Herved gives økonomerne indirekte medhold i, at der skulle optræde visse »vanskeligheder« med udvidelsen af den præmonetære byttehandel. Økonomerne bliver kritiseret fordi, de har »glemte« at aflede »disse vanskeligheder af bytteværdiens udvikling og derfor af det samfundsmæssige arbejde« (Z, 47). I dette pseudohistoriske appendix til den første formulering af Marx' værditeori vil man imidlertid kunne se kimen til teoriens senere 'historisering' og 'vulgarisering' både fra Marx selv, men først og fremmest fra den ældre Engels og de marxistiske fortolkere.

Det er nemlig meget let at indse, at disse historicistiske 'fablerier' ingenlunde formår at formidle værdi- og penge-teoretiske relevante indsigter. Når de nu også inden for Marx' analyse af vare-penge-relationen er forblevet helt

betydningsløse, så opstår det spørgsmål så meget desto mere påtrængende, hvorfor Marx ikke ville give afkald på disse pseudohistoriske fakta om pengenes »udvikling«, og hvorfor han senere sågar indarbejdede dem i den teoretiske »udvikling« af pengene på en sådan måde, at Engels og efter ham først og fremmest E. Mandel så sig foranlediget til en pseudo-historisk hhv. pseudo-etnologisk omformning af Marx' værditeori.

Nu drejede det sig som bekendt for Marx allerede under hans første forsøg med at nå frem til et »begreb« om penge og kapital, om at overvinde »fremstillingens idealistiske manér« og at undgå »skindet af«, at det handlede om en begrebernes dialektik. Således findes i tilslutning til den 'logiske' udvikling af kapitalbegrebet tesen: »Denne dialektiske opståelsesproces er kun det ideale udtryk for den *virkelige* bevægelse, hvori kapitalen bliver til« (R, 217). Marx ville nu åbenbart ligeledes gerne kunne forstå pengenes »dialektiske opståelsesproces« som det »ideale udtryk« for en virkelig bevægelse, hvori pengene »bliver til«. Den karakteristik af sin fremgangsmåde, som han selv anbefaler, nemlig med en »materialistisk ... metode ... (at have behandlet) ... f.eks. udviklingen af pengene« (MEW 31, 404) står helt i overensstemmelse med ovenstående overvejelser.

Det er ganske vist ikke rigtigt til at se, hvilken betydning en »materialistisk metode« kan have haft for Marx i tilfældet med udviklingen af pengene. Engels havde foreslået, at »det som var indvundet dialektisk, skulle eftervises noget mere udførligt historisk, beviset herpå skulle så at sige tages ud af historien«. Marx havde jo »så meget materiale om det«, at han »kunne eftervise« nødvendigheden af pengedannelsen og den derved stedfindende proces ad historisk vej« (MEW, 31, 303). Men det kunne der imidlertid overhovedet ikke være tale om. Ifølge moderne forskning, er pengene opstået omkring tiden mellem 2000 og 3000 f.v.t., således at der om årsagerne til denne proces nok kan udvikles nogen hypoteser med hold i visse arkæologiske og etnologiske fakta. Men det materiale som stod til Marx' rådighed, var så utilstrækkeligt, at det ikke engang havde rakt til udviklingen af en hypotese. Marx så sig derfor også helt ude af stand til at efterkomme Engels' råd. Han gjorde istedet Aristoteles' påstand, som Smith havde overtaget, til sin egen, nemlig at pengene var opstået på grund af de 'vanskeligheder' i den præmonetære byttehandel, som stammede fra den voksende arbejdsdeling. Af arbejdsdelingen skulle der nemlig opstå en modsigelse mellem værdi og brugsværdi, og dannelsen af pengene skulle forstås som denne modsigelses 'løsning'. Marx troede med en sådan konstruktion at have fundet et materielt korrelat til den teoretiske »udvikling« af modsigelsen og dermed til udarbejdelsen af en realdefinition af pengene. I Grundrids kan man meget klart eftervise, at Marx' forståelse af aprioristiske konstruktioner om pengenes historiske udvikling kan forklares ud fra hans bestræbelser på

at tolke og begrunde pengenes teoretiske eller »dialektiske dannelsesproces« som en genspejling eller »det ideale udtryk« for en »virkelig bevægelse«, i hvilken pengene »bliver til«: »I den umiddelbare byttehandel kan ikke enhver artikel ... byttes med enhver artikel ... De vanskeligheder, der ligger i byttehandelen, kan pengene kun ophæve ved at gøre dem almene« ... Vi ser altså, hvorledes det ligger til pengene at opfylde deres formål, idet de på samme tid negerer dem ... at overvinde det umiddelbare varebyttes vanskeligheder ved at gøre dem almene (R, 68f.). Her kan »ikke enhver artikel byttes med enhver anden. Jo mere specialiserede ... produkterne bliver, desto nødvendiggere bliver et alment byttemiddel!« (R, 113) »Vi ser, at det ligger i pengenes natur, at de kun løser modsigelserne – såvel den umiddelbare byttehandels som bytteværdiens, – idet de sætter dem alment ... Det var spørgsmålet om den særlige vare svarer til den [anden] særlige [vare]« (R, 115).

I forbindelse med disse konstruktioner – som af M. Mauss, men f.eks. også af W. Gerloff²³ er blevet kendetegnet som »aprioriforestillinger om udviklingen« – skriver Marx på s. 69 i Grundrids den selvkritiske bemærkning, at den »idealistiske maner i fremstillingen« altså pengenes ideelle genese, der senere blev beskrevet som »varens fordobling i vare og penge«, skulle »korrigeres«. Den »idealistiske« maner skulle altså selv endnu en gang korrigeres »idealistisk«.

Selvom denne »idealistiske« korrektur endnu spillede en ret ringe rolle som et blot og bart appendix i den første fremstilling af værditeorien og ikke påvirkede pengenes ideelle genese, selvom altså det 'logiske' og det 'historiske' forblev omhyggeligt adskilt, så viser Engels' anmeldelse, at Marx fra begyndelsen intenderede en bestemt form for »syntese« mellem heterogene elementer. Engels omtaler »modsigelsernes« rolle i »bytteprocessen« og vil hertil kun »bemærke«, »at disse modsigelser ikke blot har teoretisk, abstrakt interesse, men også genspejler de vanskeligheder, de umuligheder, som fremstår af den simple byttehandels natur, og som denne byttets første rå form nødvendigvis munder ud i. Løsningen på disse umuligheder« (Z, 476) findes i pengene.

Engels har ganske rigtig set, at konstruktionen: bytte af præmonetære varer, nødvendigvis må slå fejl. Han erkendte, at med *begrebet*, en præmonetær vare, er den *logiske* »umulighed« sat for overhovedet blot at *tænke* en bytteproces. Et sådant konstrukt af en bytteproces har imidlertid absolut intet tilfælles med den omtalte 'første rå form for bytte', altså med det bytte, hvor bytteobjekterne »overhovedet ikke ... står overfor hinanden som varer, men kun som produkter« (K1, 101). Ved et sådant »umiddelbart produktbytte« optræder der

23. W. Gerloff, Die Entstehung des Geldes, Frankfurt am Main 1947.

slet ingen »umuligheder«. Og for så vidt man på grundlag af en eller anden aprioristisk teori om pengenes opståen gør sig nogle forestillinger om visse »vanskeligheder«, som optræder ved produktbyttet, så er disse vanskeligheder grundlæggende »mulige at løse«.

Et »umuligt« bytte kommer per definition ikke i stand, det mislykkes. Et bytte, der blot er behæftet med »vanskeligheder« er netop ikke »umuligt« og kommer derfor alligevel til syvende og sidst i stand. Med sammenstillingen af begreberne »vanskeligheder« og »umuligheder« giver Engels det udseende af, at det andet begreb blot udtrykker en skærpelse af det første begreb, og i og med han tilslører deres principielle forskel, tilslører han overhovedet forskellen mellem det 'logiske' og det 'historiske'. Det drejer sig om en grundliggende mangel i Marx' konstruktion, der senere træder endnu tydeligere frem i Kapitalen.

Allerede i førsteudgaven af Kapitalen gennemtrænger 'logiske' og historicistiske konstruktioner hinanden. Imidlertid kun i 2. kapitel: 'Bytteprocessen'. Det første kapitel blev derimod endnu fuldstændig fastholdt indenfor den 'logiske' konception fra det første kapitel i Zur Kritik. Men i andenudgaven undergår nu også konstruktionerne i første kapitel en vis historicistisk korrektur.

De afgørende ændringer sker imidlertid allerede i det tillæg til førsteudgaven af Kapitalen, der bærer overskriften 'Værdiformen'. Den almene værdiform bliver nu ikke længere (sådan som det er tilfældet i første kapitel) behandlet som det, som den i følge sagen virkelig er, nemlig: »Den tredie, omvendte eller reciprokke anden form for den relative værdi« (E, 233), men som en selvstændig form. Men dermed har karakteren af værdiformsanalysen nu fuldstændig ændret sig. Marx prisgiver nemlig den i første kapitel i førsteudgaven afgørende ledetanke, at med sin almengørelse må den anden form ophæves (aufheben) og dermed samtidig den tredie form for så vidt som denne nemlig overhovedet ikke kan være noget andet end den »reciprokke« anden form. For at undgå denne konsekvens renoncerer han på den anden forms selvophævelse. Pludselig skal en flerhed (Pluralitet) af form II (»hvor en vare udelukker alle andre for at kunne udtrykke sin værdi i dem«) være tænkelig, fordi man er i stand til at forestille sig »udelukkelsen« som en »ren subjektiv proces«, nemlig som den »proces at en lærredsbesidder beregner sin egen vares værdi i mange andre varer«. (Wf, 107f).

Da der i denne fingerede beregningsakt naturligvis overhovedet ikke kan være tale om en gensidig ophævelse eller udelukkelse, er det yderligere blevet muligt at selvstændiggøre form II og III overfor hinanden. I tillæggets afsnit IV er det således ikke mere (som i første kapitel) vareformens selvophævelse, der tematiseres, men en nyopdukket form: pengeformen. Der findes i værdi-

formstillægget ganske vist endnu ingen pseudohistoriske henvisninger, men på grund af en forkert popularisering indføres der figurer som en urvæver og en urskrædder: »Lad os tænke os en byttehandel mellem lærredproducent A og frakkeproducent B. Før de bliver enige om handelen, siger A: 20 alen lærred er to frakker værd ... B siger derimod: 1 frakke er 22 alen værd ... Efter de har købslået i lang tid, bliver de endelig enige. A siger ... etc. (Wf, 75). Det er svært at begribe, hvorledes Marx kunne forfalde til et sådant selvbe- drag, at han tror i Tillægget at have fremstillet »samme sag« blot »så enkelt som muligt og så skolemesteragtigt som muligt« (B, 137). Overvejer man nu det faktum, at Marx lagde denne fuldstændig forvanskede udgave af sin værdiformsanalyse til grund for nybearbejdelsen af 1. kapitel til 'Kapitalens' andenudgave, så må man alvorligt undersøge spørgsmålet, om Marx på dette tidspunkt overhovedet stadig holdt fast ved sin oprindelige værditeoretiske metodologi? Hvordan skal man frem for alt forstå den følgende passage, der åbner fuldstændig op for en total historisering: »Når en mand bytter sit lærred mod mange andre varer og derved udtrykker dets værdi i en række andre va- rer, så må de mange andre varebesiddere nødvendigvis også bytte deres vare med lærred ... Den første form ... forekommer åbenbart kun praktisk i den første begyndelse ... den udfoldede værdiform forekommer faktisk først, hvor et arbejdsprodukt, f.x. kvæg, ... allerede sædvanemæssigt bliver byttet med forskellige andre varer« (K1, 79f).

Man må indrømme, at man på grund af sådanne passager, men især på grund af den almene værdiforms selvstændiggørelse til en selvstændig form ikke længere ud fra teksten til andenudgavens 1. kapitel kan afgøre om Marx forfægter en 'logisk' eller en 'logisk-historisk' metode. Til forskel fra »Zur Kritik« og førsteudgavens 1. kapitel er denne tekst fundamentalt tvetydig.

Strengt taget er det overhovedet ikke rimeligt, ja nærmere vildførende, hvis man på den modelteoretisk orienterede økonomis maner snakker om »bytte- akter« for slet ikke at tale om »enkeltstående bytteakter« (K1, 84) inden for en form-analyse. Thi netop i første kapitel »betragter vi kun de økonomiske former« (K1, 161). Men »betragter vi nu blot formerne«, så er de »reelle for- hold ... ikke udviklet« (T2, 489) – heller ikke på idealtypisk måde. Pengeteo- retiske og metodologiske overvejelser taler altså imod den mulighed, at Marx under omarbejdelsen af første kapitel til Kapitalens andenudgave skulle have transformeret sin teori om den »simple cirkulation« til en teori om den »simple vareproduktion«. I et af hans sidste økonomiske arbejder – Randglossen zu A. Wagner fra 1879-80 – hedder det da også: »Det jeg går ud fra, er den simp- leste samfundsmæssige form, hvori arbejdsproduktet fremstiller sig i det nu- værende samfund« (MEW 19, 369).

Årsager til F. Engels' misforståelser

Men hvorledes kan man nu forstå, at Friedrich Engels, medstifteren af den 'videnskabelige socialisme', på så skæbnesvanger måde fuldstændig har kunnet misforstå opbygningsprincippet i Kapitalens 1. kapitel og dermed til syvende og sidst også »metoden« i den 'videnskabelige socialismes' politiske økonomi? Og det så meget desto mere, som han på forskellige tidspunkter har forstået konstruktionen en »vare i sig« temmelig præist og udtrykkelig har tilbagevist en historicistisk fortolkning; ligesom han naturligvis må have været fortrolig med begrebet »kapital i almenhed« (Z, 15) til forskel fra kapitalen i dens realitet, såvel som med betydningen af den simple cirkulation som »det borgerlige samfunds overflade« (Brev fra Marx til Engels d. 2.4.58, MEW 29, 311f). Herpå kan der gives to svar. *For det første* må man nødvendigvis henvise til, at Engels kun var temmelig overfladisk bekendt med penge-teoretiske problemer og derfor måske ikke så præcist har begrebet de penge-teoretiske intentioner i Marx' værdiformsanalyse. Det er i denne sammenhæng oplysende f.eks. at pege på hans usikkerhed med hensyn til udformningen af anmeldelsen fra 1859. Det var formodentlig ikke mindst med henblik på »løsningen af de kildne pengespørgsmål« (MEW 29, 465), at han anbefalede Marx at se anmeldelsen ganske nøje igennem: »Hvis den i sin helhed ikke falder i din smag, så riv den i stykker ... Jeg er overfor denne slags skrivelser så langt ude p.g.a. manglende øvelse, at din kone vil grine meget af min ubehjælpssomhed« (MEW 29, 468).

Klagerne over de »kildne pengespørgsmål« fornemmer man også 30 år senere, hvor han må beskæftige sig med Marx' fragmenter til pengeog kreditteori i 3. bind af Kapitalen. *For det andet* må den egentlige grund til den ældre Engels' fejlfortolkning imidlertid findes deri, at Marx blev vulgarisator af sin egen teori, og at han med sine historicistiske populariseringsforsøg netop måtte provokere til fejlfortolkninger.

Den politiske økonomis dialektisk udtrykte kategorier bliver således fortolket som en historisk bevægelses »ideale udtryk«. Ud fra denne problematik såvel som ud fra behovet for at udvikle et objektivt kriterium for gyldigheden af det »dialektisk indvundne«, må man således forstå den dogmatiske forsikring: »... de økonomiske kategorier bærer deres historiske spor ... De særlige pengeformer ... peger ... på meget forskellige trin af den samfundsmæssige produktionsproces« (K1, 183).

Ud fra disse forhold kan man efter min opfattelse ret godt tydeliggøre de grunde, der foranledigede Marx til uvilket at vulgarisere sin egen værditeori.

Forsøget på at relatere det 'logiske' og det 'historiske' til hinanden på en eller anden måde, dvs. på en eller anden måde 'materialistisk' at fortolke og begrunde penge-teoriens dialektiske figurer, førte allerede i Kapitalens første-

udgave til en mærkværdig modsigelse mellem »den almene værdiforms« oprindelse respektive funktion i 1. og 2. kapitel. Mens den i 1. kapitel kun blev behandlet som *moment* i den sig selv ophævende vareform og således som noget rent 'logisk', så blev den i andet kapitel pludselig diskuteret som noget helt andet, nemlig som noget logisk og historisk selvstændigt, som forløber for pengeformen: Den »almene ækvivalentform« tilkommer »afvekslende og flygtigt ... snart den ene snart den anden vare. Med udviklingen af varebyttet klæber den imidlertid udelukkende fast til særlige varearter eller krystalliserer sig til pengeform« (K1, 103. Den samme sætning findes også i teksten i førsteudgaven). Hvorfor denne arkaiske form nu bliver kaldt »ækvivalentform« og ikke bare pengeform eller en forform for penge er hverken indlysende ud fra sagen selv eller ud fra dette begrebs oprindelige bestemmelse i førsteudgavens 1. kapitel. Det skal her blot erindres, at endnu i »Zur Kritik« så Marx sig overhovedet ikke foranlediget til at gøre brug af et sådant begreb. Men når det én gang var indført, skulle der dog også eftervises et »historisk spor« ved det på samme måde som ved pengeformen og de andre økonomiske kategorier. Dette skete i første omgang på den måde, at Marx i forhold til de kategorier, der var udviklet '*logisk*' i første kapitel nu i andet kapitel tilskrev dem en *historisk* funktion, for dermed at lade dem »pege« på et bestemt trin i den samfundsmæssige produktionsproces. Men med denne historisering fik den 'almene værdiform' nu en selvstændig betydning og havde egentlig kun navnet til fælles med den 'almene værdiform' fra 1. kapitel. Der var den kun 'moment' i den sig selv ophævende vareform, hvorimod den i 2. kapitel er en selvstændig form, der ikke '*ophæves*' af den '*højere*' form, men *afløses*.

Formodentlig har denne modsigelse bidraget væsentligt til, at Marx besluttede sig for til anden-udgaven fuldstændig at omarbejde det 1. kapitel i det populariserede Tillægs ånd. Han går sågar endnu et skridt videre og lader yderligere også den 'simple' og den 'udfoldede' værdiform »pege« på forskellige trin af produktionsprocessen.

Engels har åbenbart misforstået denne historicistiske tendens. Han så ikke, at værdiformerne, der for Marx stadig skulle forstås som 'logiske' stadier i pengeformens genesis, udelukkende skulle »pege« på hine arkaiske produktionstrin og tog dem i stedet for som umiddelbare udtryk for disse produktionstrin. Dette synes for mig at være en af de vigtigste grunde til udviklingen af Engels' fortolkningsramme for første kapitel som en teori om den simple vareproduktion.

Argumenter for en logisk fortolkning

Men man ville forsimple problematikken i Marx' teori utilladeligt, hvis man alene ville begrunde de forskellige omarbejdnings af hans værditeori med

visse populariserende hensigter. De til stadighed tilbagevendende »mangler i fremstillingen« viser langt snarere hen til, at med dette »first attempt at applying the *dialectic method* to Political Economy« (MEW 31, 379) er alt for mange metodiske såvel som materielle problemer forblevet åbne, eller også er de blevet behandlet ganske utilstrækkeligt og uacceptabelt. Med sit forsøg på en analyse af de økonomiske kategoriers »kvalitative gehalt« har Marx lukket op for et helt nyt problemfelt, der frem til idag ikke hverken økonomi-videnskabeligt eller videnskabsteoretisk er blevet blot ansatsvis udarbejdet. Den kendsgerning, at Marx selv atter har forskertset en ret betragtelig del af sine opdagelser og på grund af sine historicistiske tendenser har forvrænget dem til ukendelighed, er et ufejlbarligt symptom på hans metodologiske usikkerhed. I modsætning til hans egen metodologiske selvforståelse, er hans metodiske fremgangsmåde ingenlunde sammenlignelig med naturvidenskabernes. Disse har nemlig overhovedet ikke noget at gøre med f.eks. »irrationelle fremtrædelsesformer« og »forhold, der er skjult bag disse« (MEW 32, 11), og deres fremgangsmåde består slet ikke i at »afsløre« og at »dechifrere« disses væsen gennem tankemæssige operationer. Marx, såvel som enhver anden værditeoretisk orienteret nationaløkonom, formår kun at afsløre »skjulte« strukturer »bag« pengesløret ved hjælp af tankeeksperimenter, men overhovedet ikke ved hjælp af en eksperimentel handlede efter naturvidenskabernes forbillede. Hvad Marx virkelig gør, udtrykker han kun temmelig utilstrækkeligt i sine metodologiske skitser. Vi erfarer det klarere i en tilfældig bemærkning om Aristoteles: denne kunne endnu »ikke udlæse« bestemte sociale strukturer »af værdiformen selv« (K1, 74). Han har »dechifreret værdiudtrykkets hemmelighed« utilstrækkeligt. Med denne metode 'at udlæse' og 'dechifrere', der er naturvidenskabens absolut fremmed, er der ganske vist nu rejst det problem, hvorledes det lader sig gøre at opstille en almengyldig målestok, der muliggør en objektiv dom om, hvorvidt en bestemt struktur er blevet »læst ud« på en adækvat måde. Marx havde den subjektive vished at have »udlæst« dialektiske strukturer, mens ikke blot hans modstandere, men også næsten uden undtagelse hans tilhængere ikke formåede at erfare en sådan selvindlysende subjektive oplevelse. Men efter hvilke kriterier lader det sig afgøre, om en bestemt struktur nu er blevet »læst ud« af et bestemt fænomen eller omvendt er blevet læst ind i det? Man kan også karakterisere denne problematik således: enhver værditeoretisk orienteret penge- og kapitalteori er udsat for det dilemma, at dens udsagn om de væsentlige forhold 'bag' 'pengesløret' ikke er tilgængelig for en empirisk falsificering eller for den sags skyld for en verificering. Den er altså nødt til at måtte basere sig på en materiel logik sui generis. Det synes nu som om man må forstå Marx' pseudo-dialektik mellem det 'logiske' og det 'historiske' som det ubehjælpssomme forsøg på historicistisk at begrunde denne »ejendommelige genstands« »ejendommelige logik«.

Når man dog i sidste ende må beslutte sig for en 'logisk', ikke-historicistisk fortolkning, så er det egentlig kun indirekte ud fra følgende 3 tekstinterne overvejelser:

1) I formuleringen i andenudgaven er det udelukkende de afsnit, der ikke rigtig finder nogen plads inden for en historicistisk interpretation, der endnu besidder en erkendelsesværdi, nemlig læren om den relative værdiforms og ækvivalentens sammenslyngning, såvel som læren om ækvivalentformens tre ejendommeligheder. Alle andre passager kan hverken overbevise ud fra et logisk eller et historisk aspekt.

2) Relativ værdiform og ækvivalentform er kun virkelige som pris og penge. Analysen af dem drejer sig om materielle problemer i pengeteorien, nemlig om løsningen af bestemte »pengegåder«, dvs. pengeteoriens klassiske aporier. Og det er ikke muligt at se, hvordan modsætningen mellem kvantitets- og bankingteorien skulle kunne lade sig analysere ud fra en historicistisk position.

3) Det historicistiske lader sig i sin konsekvens føre ad absurdum, således at man måtte behandle det tredje kapitel som Marx' pengeteori for den 'simple vareproduktion'. Denne nødvendige konsekvens af den historicistiske fortolkning fører til et absurd resultat alene af den grund, at man så måtte beskyldte Marx for, at han har forsømt at fremstille realiseringsmekanismerne for de lovmæssigheder, som han havde afledt ved hjælp af en form-analyse. Der bliver nemlig intetsteds i 3. kapitel vist ved hjælp af hvilke mekanismer henholdsvis 'værdimålet' og den såkaldte »omløbslov« realiseres. I Marx' langt mere udførlige pengeteoretiske tekst i »Zur Kritik«, som teksten i Kapitalen fortløbende henviser til, er der sågar udtrykkeligt tale om, at realiseringsbetingelserne og mekanismerne skal behandles et andet sted: Det »virkelige mål mellem vare og guld er arbejdet selv ... Hvorledes denne ligesætten foregår praktisk kan ikke behandles i den simple cirkulations' sfære« (Z, 51). Og årsagerne til udviklingen af forholdet mellem prisbevægelse og omløbshastighed »falder uden for betragtningen af den simple cirkulation« (Z, 85). Om den måde på hvilken guldet træder ind i cirkulationsprocessen og så atter udskilles hedder det: »Hvorledes cirkulationsprocessen selv virkeliggør disse betingelser, skal vi se senere« (Z, 87). Nu er imidlertid denne »simple cirkulation ... det borgerlige samfunds overflade, hvori de dybere operationer, af hvilke den fremkommer, er udslettet« (MEW 29, 317). Og i en bemærkning i »Grundrisse« gøres der opmærksom på, hvorledes realiseringsmekanismerne for pengebevægelsernes lovmæssigheder skal behandles: »I relation til pengecirkulationen, der her optræder som gående ind i kapitalcirkulationen og bestemt af denne, vil vi blot bemærke i forbifarten – thi sagen kan først behandles, efter at de mange kapitaler er blevet betragtet i deres indbyrdes aktion og reaktion – at pengene åbenbart her er sat i forskellige bestemmelser« (R, 560). Alene det klare

faktum, at der i Kapitalens 3. kapitel intetsteds bliver behandlet realiseringsbetingelserne for pengebevægelsernes lovmæssigheder, er efter min opfattelse et klart bevis for, at Marx også stadig i Kapitalen forstår den »simple cirkulation« som et »moment« i kapitalcirkulationen eller som dennes »abstrakte sfære«, og ikke som Engels som »den simple vareproduktion«.

Form-analysen er følgelig også noget principielt andet end en modelanalyse – en forskel, der frem til idag ikke er blevet forstået af de modelplatonistisk orienterede fortalere inden for den marxistiske økonomi. Form-analysen undersøger kategorier, men ikke idealtypisk opstillede handlingsforløb.

TEK-SAM forlagets Bogudgivelser:

Industriens råstofanvendelse og statslig miljøpolitik 316 s. 40,- kr.

af: *Bacher m.fl.*

Industristøj og støjmåling 85 s. 25,- kr.

af *Anders Kabel.*

Den Industrielle udvikling-statistisk oversigt over kapitalrentabilitet m.v. Bd. 1&2. 208 s., 240 s., pris pr. bind 33,25 kr.

af *Allan Andreassen og Tyge Kjær.*

Kapitalakkumulation og miljøbeskyttelse 59 s. 25,50 kr.

af *Ib Larsen*

Kemiske produkter – anvendelse og kontrol 218 s. 33,- kr.

af *Byggesektorgruppen*

Slagteriarbejdernes reproduktion – betinget gennem lønarbejdet 223 s. 44,50 kr.

af *Slagterigruppen.*

Fast affald 255 s. 35,- kr.

af *Tommy Andersen og Jess Jessen.*

Projektkommentarer: bd. 1 + 2 + 4, bd. 3 følger, pris pr. bd. 32,50 kr.

af *Tyge Kjær.*

Humlen bag Fredericia bryggeri 305 s. 37,75 kr.

af *Bryggerigruppen.*

Bøgerne kan købes i de fleste bogcafeer eller direkte ved at indsætte beløb og anføre titel på girokort.

BOGDISTRIBUTIONEN

Tek-Sam hus 12.1

Roskilde Universitetscenter

Postboks 260

4000 Roskilde

giro: 5 05 13 55